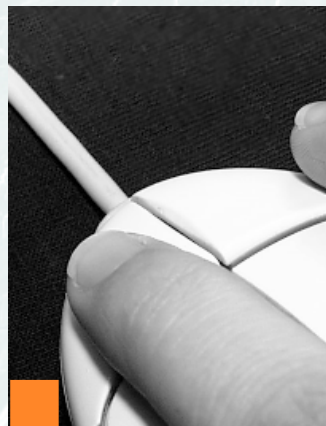

13

Det 21. århundrets velferdssamfunn

Jean-Louis Laville

SYSSELSETTING

Arbeidets framtid

Arbeidets framtid

Den franske debatten

Jean-Louis Laville

Fafo

© **Forskningsstiftelsen Fafo 1999**

ISBN 82-7422-273-3

Originalens tittel: Le futur du travail : Le debat francais

Oversettelse: Magnus Håheim

Omslagsillustrasjon: Jon S. Lahlum

Omslagsdesign: Kåre Haugerud

Trykk: Centraltrykkeriet AS

Innhold

Forord	5
Sammendrag	7
Innledning: Fra vekst til omforming	8
Den doble krisen	10
Den angloamerikanske modellen	12
Den europeiske modellen	14
«Workfare» og integrasjon.....	17
1 Hovedsynspunktene	22
1.1 Ofre sysselsettingen for å sikre arbeidet.....	22
1.2 Motreaksjoner mot forvitringen av lønnsarbeidet	27
1.3 Mot avvikling av arbeidet	32
2 Arbeidets framtid og sosioøkonomiske realiteter	38
2.1 Tredeling av økonomien: en fundamental forandring	39
2.2 Redusert arbeidstid: En barriere mot økt ulikhet	41
2.3 Solidarisk økonomi: En brekkstang for etablering av nye aktiviteter	46
3 Pluralistisk økonomi og fornyet offentlig engasjement	55
3.1 Vekst, omfordeling og sysselsetting: En ny giv	56
3.2 Endrede former for offentlig engasjement	65
Publikasjoner fra Det 21. århundrets velferdssamfunn.....	68

Forord

Denne rapporten er et av sluttproduktene i prosjektet Det 21 århundrets velferds-samfunn. Prosjektet er finansiert av Landsorganisasjonen i Norge og Det norske Arbeiderparti i forbindelse med LOs hundreårsjubileum i 1999. Det er stor tematisk og faglig bredde i prosjektet, det spenner over temaer innenfor økonomi og arbeidsliv, hverdagslivet og det sivile samfunn, velferdsstatens tjenester, trygd og fordeling. I en rekke publikasjoner diskuteres hvordan det norske samfunn har utviklet seg de siste tiårene, og hvilke utfordringer og mulige veivalg vi står overfor på terskelen til et nytt årtusen.

Prosjektet inneholder bidrag fra forskere i Norge og fra utlandet. Det er stor variasjon i rapportenes omfang og dybde. Noen er basert på seminarinnlegg, mens andre resultatet av lengre utredningsarbeid. En fortegnelse over alle publikasjonene i prosjektet – til sammen 44 rapporter og hovedboka *Mellom frihet og felleskap* – finnes bakerst i rapporten.

Arbeidet på Fafo har vært organisert i en prosjektgruppe med Ove Langeland som prosjektleder. Prosjektgruppen har ellers bestått av Torkel Bjørnskau, Hilde Lorentzen, Axel West Pedersen, samt Jardar E. Flaa og senere Reid J. Stene. I arbeidet med prosjektet har vi mottatt nyttige og konstruktive kommentarer fra flere kollegaer på Fafo og fra andre miljøer. Jon S. Lahlum har på en profesjonell måte sørget for at rapportene kommer ut i en presentabel form. Prosjektgruppen takker oppdragsgiver som har gjort dette arbeidet mulig.

Oslo, april 1999

Ove Langeland

Jean-Louis Laville er forsker ved Centre de recherche et d'information sur la démocratie et l'autonomie, Laboratoire de sociologie du changement des institutions (CRIDA-LSCI), Paris. Han har blant annet publisert: *Cohésion sociale et emploi*. Paris: Désclée de Brouwer og *L'Economie solidaire*. Paris: Déclée de Brouwer

Sammendrag

I Frankrike, som i Italia og de fleste land i Europa for øvrig, pågår det i dag en livlig debatt om arbeidets framtid. Noen eksperter hevder at begrepet arbeid er forandret en gang for alle, mens andre avviser en slik påstand. Formålet med denne rapporten er å oppsummere hovedargumentene som står mot hverandre i debatten. Først må man spørre seg hvorfor det er av avgjørende betydning akkurat nå å analysere situasjonen på arbeidsmarkedet, og hvorfor dette er et nytt politisk spørsmål.

I innledningen undersøker vi lønnsarbeidets betydning under ekspansjonsperioden. I denne vekstperioden, som i Frankrike går under navnet «les trente glorieuses» (de tretti «gyldne» årene fra 1945 til 1975 da økonomien gikk for full maskin i de vestlige landene), var adgang til stabilt arbeid av avgjørende betydning for å sanksjonere delingen og den hierarkiske organiseringen av menneskets sosiale tid. I bestemte livsfaser la man større vekt på tiden i produktivt arbeid enn på periodene med opplæring og inaktivitet som gikk forut for og etterfulgte den. I arbeidstiden var menneskenes identitet definert av lønnsarbeidet, ikke minst fordi arbeidstiden var atskilt fra fritid og tid som ble tilbrakt i hjemmet og sammen med familien¹. I løpet av de siste tyve årene har gjennomgripende endringer i arbeidslivet ført til at det settes spørsmålstegn ved den modellen for strukturering av tiden som ble etablert i vekstperioden. Siden det her ikke er snakk om marginale fenomener, men om destabiliserende krefter som rører ved selve hjertet i samfunnsmaskineriet, tar vi for oss de viktigste reaksjonene dette har utløst i de aktuelle landenes økonomiske politikk. Vi ser også på noen av de begrensningene denne politikken står overfor. Det er nettopp disse begrensningene som forklarer hvorfor debatten om arbeidets framtid har oppstått.

Rapporten deler debatten i to. Første del tar for seg noen liberale og sosialdemokratiske oppfatninger som, alle ulikheter til tross, baserer seg på at arbeid fortsatt må være et nøkkelkrav til fullt samfunnsmedlemskap. Opp mot disse stilles de som hevder at arbeidet etter hvert må få lavere status i samfunnet. Andre del av artikkelen går et skritt videre og velger ut noen hovedspørsmål som er formulert i forbindelse med bestemte sosiale og økonomiske endringer. Formålet her er å undersøke hvordan den franske debatten kan bidra til en mer generell diskusjon om arbeidets framtid i hele Europa.

Innledning: Fra vekst til omforming

Ekspansjonsperioden etter andre verdenskrig representerte selve essensen i vekstparadigmet, som sa at knapphet var kilden til utilfredshet og konflikt. Lønnsarbeid var sentralt for et samfunn som la vekt på å utvikle produktivkreftene. Sysselsetting, som tidligere bare hadde vært en av mange former for arbeid, ble nå den definitive formen, i den grad at ekspertene begynte å snakke om «lønnskaker-samfunnet»².

Lønnsarbeidets utvikling var basert på veldige produktivitetsøkninger, men ville ha vært utenkelig uten en kontinuerlig forskyvning mot mer industriarbeid, som i sin tur ble mulig gjennom fraflytting fra distriktene, innvandring og en rask økning i kvinnenes yrkesdeltakelse. I lønnsarbeidets kjølvann fulgte en homogenisering av livsstiler som ytterligere understreket arbeidets sentrale stilling i det moderne liv. Lønnskakerens økende andel av befolkningen kunne, i motsetning til den som inntraff på 1800-tallet, ikke forklares med tvangsarbeid. Folk godtok den nødvendige omplasseringen av arbeidskraft fordi vekst ble ansett som et sosialt gode. Her er det ikke snakk om den frivillige trelldoms³ triumf, men heller om et uttrykk for ambivalensen i det moderne arbeidsliv, et middel både til utbytting og frigjøring. Arbeid gjør at eierne av produksjonsmidlene kan tilegne seg profitt; de ser på arbeid utelukkende som en produksjonsfaktor, og som sådan er arbeidet heteronomt med eller utgjør en del av «alle de spesialiserte aktiviteter som enkeltmennesker må utføre, plikter koordinert utenfra av en på forhånd etablert organisasjon»⁴. Det skal også sies at arbeid av den typen som kjennetegner ekspansjonsperioden, til tross for den eiendomsløshet det innebærer, gir adgang til den offentlige sfære. Denne adgangen har tre dimensjoner:

- Den første dimensjonen er pengebyttet mellom arbeidsgiver og en arbeider som utfører en bestemt oppgave. Pengebyttet omfatter også en tredje part, nemlig mottakeren av de produserte varer eller tjenester. Denne handelen kan foregå på to måter, i eller utenfor markedet. I markedet skjer det ved at folk

¹ R. Sainsaulieu, *L'identité au travail*, Paris, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1977.

² Dette gjelder bl.a. R Castel, *Chapitre VII : La société salariale*, i *Les métamorphoses de la question sociale*, Paris, Fayard, 1995.

³ A.H. Arendt, *Condition de l'homme moderne* (fransk oversettelse), Paris, Calmann-Lévy, 1983.

⁴ A. Gorz, *Métamorphoses du travail. Quête du sens*, Paris, Editions Galilée, 1988, s. 49.

kjøper varer og tjenester og betaler for dem direkte; utenfor markedet når skattebetalerne indirekte betaler for varer og tjenester til dekning av behov via offentlige ressurser og i henhold til kollektive normer. Disse to bytteformene praktiseres henholdsvis av eierne av private foretak, som forventer en avkastning på investert kapital, og av statsforvaltningen, som angivelig handler i allmennhetens interesse. I begge tilfeller er arbeidet fjernet fra hjemmesfæren. Det antar en universell verdi fordi produktet er omsettelig, og kan sies å ha status som medlem av samfunnet i sin helhet.

- Den andre dimensjonen gjelder identitet på arbeidsplassen. Arbeid utført innenfor rammene av et produksjonsfelleskap gir opphav til anerkjennelse fra andre, en anerkjennelse som kommer til uttrykk i et spill av sosiale krefter. Slikt arbeid skaper sekundær sosialisering⁵ av enkeltmennesker ved at de opp-tas i en gruppe som utfører liknende oppgaver og er underlagt de samme betin-gelser. Sagt på en annen måte, slikt arbeid overskrider det som utføres innenfor en husholdningsøkonomi, både kvalitativt og kvantitativt. Den profesjonalitet produsenten tilegner seg, og som han blir oppmerksom på gjennom samhand-ling med sine kolleger, gir arbeidet en egen teknisk karakter: det er ikke bare snakk om å gjøre noe som hvem som helst kunne klare hvis de fikk tilstrekkelig tid på seg, men om å yte et personlig bidrag ved hjelp av egne kunnskaper og ferdigheter, hvor beskjedne de enn måtte være. Hvis profesjonaliteten, som er målet på verdighet, underkjennes av de formelle produksjonsstrukturene, tyr arbeidstakeren til forskjellige former for fordekt praksis for å fastslå avviket mellom egne prestasjoner og den praksis som er utviklet for å standardisere arbeidet. På denne måten lærer arbeiderne på golvet nye teknikker og sosiale ferdigheter som kommer dem til gode i mellommenneskelige relasjoner – selv om disse ikke er anerkjent av bedriften eller forvaltningen. Arbeidssosiologien har påvist at det finnes et lite kjent paradoks som gjør seg gjeldende selv i de mest rutinepregede jobber: arbeiderens bidrag til produksjonen består i en til-pasning av arbeidet som innebærer en grad av uavhengighet. Drømmen om en industri der alle oppgaver er foreskrevet i detalj og utføres uavhengig av fak-tiske arbeidsforhold, er uopnåelig.
- Den tredje dimensjonen innbefatter arbeiderens deltakelse i en gruppe som ny-ter godt av visse rettigheter. Denne dimensjonen bidrar også til sekundær

⁵ Se: C. Dubar, *La socialisation. Construction des identités sociales et professionnelles*, Paris, Armand Colin, 1991.

sosialisering ved at arbeideren tilhører et politisk fellesskap som baserer sin forhandlingsstyrke på at det finnes organisasjoner som representerer lønnsarbeiderne.

Sosialiseringprosessen rundt arbeidet er relativt autonom fordi den er isolert fra arbeidsgiveren på to måter: for det første gjennom de pengemessige forholdene i eller utenfor markedet som styrer byttet av varer og tjenester; for det andre ved at produksjonsteknikkene anvendes av et produksjonsteam som er gitt bestemte rettigheter. Betalt arbeid som utføres innen private firmaer eller offentlig sektor, letter den sosiale integrasjonen fordi det frigjør menneskene fra private bånd og åpner adgang til den offentlige sfære. En konkret kontrakt om å selge sin arbeidskraft er i en viss forstand også en generell eller sosial kontrakt: alle forpliktelser skjer med forbehold for gjeldende juridiske bestemmelser, og arbeideren er bare forpliktet til å utføre de oppgaver som er fastsatt i kontrakten. I lønnstakersamfunnet er samfunnsmedlemskap uløselig knyttet til arbeidet som kilde til sosialt anerkjent nytteverdi i den offentlige sfære.

Den doble krisen

Fra slutten av 60-tallet oppstod nye sosiale bevegelser⁶ som utfordret troen på framskrittet. Disse bevegelsene kritiserte den ensartede etterspørselen som fulgte av et tilbud basert på massekonsum og stereotype tjenester. De kritiserte også det faktum at lønnsarbeidere hadde liten medbestemmelse i arbeidsspørsmål, og at forbrukerne hadde liten innflytelse på de individuelle og kollektive forbruksmønstrene. Det ble stilt krav om bedre livskvalitet, om mer kvalitativ vekst i stedet for kvantitativ. Disse holdningsendringene innebar aktivt samfunnsengasjement, og det ble fokusert på behovet for miljøvern og betydningen av kjønnsroller og generasjonsforskjeller.

De nye samfunnsbevegelsene var knyttet til sosiodemografiske endringer. Den aldrende befolkningen, mangfoldet av husholdningstyper og kvinnenes økte yrkesdeltakelse utfordret nå den standardiseringen som hadde rådet grunnen i vekstperioden. Selv om protestbølgene som fulgte var av uensartet karakter, begynte de å undergrave tiltroen til vekstfilosofien. Nullvekst ble et mål for mange, og søkelyset ble rettet mot de destruktive sidene ved framskrittet. Antiatomdemonstranter, miljøforkjempere og feminister stilte nye krav både i offentlig og privat sfære.

⁶ A. Touraine, *La voix et le regard*, Paris, Le Seuil, 1978.

Folk fikk nytt håp om større selvstendighet på arbeidsplassen, og selv om dette kunne komme til uttrykk i form av individuell tilbaketrekning, kunne det blant mindre kvalifiserte arbeidstakere også ta form av kollektivt opprør.

For å oppsummere: akkurat mens det synergistiske forholdet mellom stat og marked var i ferd med å nå sitt høydepunkt, inntraff en kultur- og verdikrise som satte spørsmålsteget ved den konsensusen som hadde karakterisert det økonomiske systemet i vekstperioden. Den ble etterfulgt av nok en krise, som var av mer entydig økonomisk karakter idet den ikke gjaldt mål, men midler, nemlig markeder og teknikker.

Økningen i etterspørselen etter grunnleggende varer begynte å dabbe av i industrilandene, og hvert enkelt land søkte å øke sin eksport. Dette førte til sterkere internasjonal konkurranse, særlig etter hvert som nye produsentland kom inn på markedene. I dette nye konkurransemarkedet var produkt differensiering basert på kvalitet et klart fortrinn, og nye produksjonsmetoder ble knyttet til nye markeder. Etterspørselen endret karakter. Den var ikke lenger den kraftige økonomiske motoren som drev hele den nasjonale produksjonen. I stedet ble den redusert til et spørsmål om hvilke leverandører som hadde best resultater å vise til. Markedsandel ble et dominerende begrep, siden det i mangel av en internasjonalt samordnet konjunkturpolitikk var det eneste området hvor intervensjon var mulig. Selv om landene valgte forskjellige strategier for å møte krisen, ble det å holde lønninger og kostnader i sjakk et dominerende spørsmål i den økonomiske politikken. Følgen var at det ble stilt spørsmål ved de gjengse forklaringsmodellene fra etterkrigstidens keynesianisme, som nå ble ansett som umoderne⁷.

Markedsendringene var ledsaget av teknologiske endringer. Tre utviklingstrekk gav støtet til en veritabel informasjonsrevolusjon og snudde opp ned på de vanlige produksjonsmetodene: informasjon kunne nå overføres raskere, teknologien ble miniaturisert og kostnadene kunne senkes. Elektronikk, datamaskiner og avanserte materialer hadde ført til kreativ ødeleggelse⁸.

Velferdsstatens effektivitet var i stor grad avhengig av evnen til å utvikle sikkerhetsmekanismer i en sosial virkelighet der lønnsarbeidet hadde gjort forholdene stadig mer homogene. Den økonomiske krisen hadde tvunget fram en omstrukturering av produksjonsapparatet og dermed skapt finansielle vanskeligheter for sosialstaten, hvis ressurser var avhengige av det nasjonale produksjonsnivået.

⁷ J. Freyssinet, *Les mécanismes de création-destruction d'emplois*, Paris, IRES (stencil), 1989.

⁸ J. Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie* (fransk oversettelse), Paris, Payot, 1941.

Forskjellige land reagerte ulikt på disse problemene. To hovedtrender oppstod, og disse vil vi kalle den angloamerikanske modellen og den europeiske modellen.

Den angloamerikanske modellen

Den angloamerikanske modellen, representert ved den politikken som ble ført av USA og Storbritannia på 1980-tallet, gikk ut på at velferdsstaten reduserte sin rolle og lot markedskreftene etablere nye regler i arbeidslivet.

Riktig nok lyktes det USA å skape mange nye arbeidsplasser ved hjelp av denne modellen; mellom 1990 og 1995 ble det takket være fleksibilitet i arbeidsmarkedet opprettet 7,5 millioner nye arbeidsplasser. Evnen til å få ned arbeidsløsheten, som noen framholdt som beviset på amerikansk suksess og europeisk fiasko i arbeidsmarkedspolitikken, kan imidlertid ikke ses atskilt fra omlegginger som også fikk innvirkning på selve arbeidets vesen.

I denne forbindelse er det verd å merke seg fenomenet oversysselsetting. I følge beregninger utført av Schor⁹ arbeidet amerikanerne gjennomsnittlig én måned mer per år i 1987 enn i 1969. I industrien arbeidet de to måneder mer i året enn sine franske og tyske kolleger. På 1980-tallet, mens fabrikkene kuttet mer enn en million arbeidsplasser, økte overtidsbruken med 50 prosent i året, og bedriftene dekket inn kostnadene med overtidsøkningen ved å senke grunnlønnen. I gjennomsnitt måtte amerikanske lønsmottakere arbeide 245 timer ekstra i året for å opprettholde samme levestandard som de hadde i 1973. Det var altså de reduserte lønnskostnadene som utgjorde den viktigste endringen i de tradisjonelle sektorene, og dette fikk enda større betydning for de nye tjenestesektorene. Selv om lønsmottakere i industrien var overarbeidet, foretrakk de å beholde disse jobbene framfor å søke arbeid i tjenestesektoren, der tilbudet altfor ofte bestod i deltidsarbeid eller midlertidig arbeid og gjerne var enda dårligere betalt. I tyve år var det stagnasjon i gjennomsnittlig inntekt per husholdning; fra 1979 til 1995 gikk ukentlig reallønn ned med ca. 3 prosent, eller nær 20 prosent hvis beregningen baseres på deflaterte lønninger, dvs. som om prisene ikke hadde endret seg. Fra 1973 til 1993 økte samlet realinntekt (lønn og andre goder) med bare 0,7 prosent per år, sammenliknet med 3 prosent de foregående tyve år. I samme periode hadde

⁹ The Overworked American, The Unexpected Decline of Leisure, Basic Books, New-York, 1991; sitert av M.R. Anspach, «L'archipel du Welfare américain, âge d'abondance, âge de pierre», i Revue du Mauss, Vers un revenu minimum inconditionnel?, nr. 7, første kvartal 1996; og av A. Lipietz, La société en sablier. Le partage du travail contre la déchirure sociale, Paris, red. La Découverte, 1996.

visse kategorier en realinntektsnedgang på fra 20 prosent til hele 27 prosent for arbeidstakere uten high school. En økning på 0,2 prosent i reell gjennomsnittlig familieinntekt i samme periode kan i hovedsak tilskrives en økning på 42 prosent til 53 prosent i antall husholdninger der begge ektefellene var i arbeid¹⁰.

Medaljens bakside var altså forverrede levekår og økt ulikhet, noe tallet på fattige arbeidere beviser. For 1973-1993 økte reell gjennomsnittlig familieinntekt med henholdsvis 18 prosent og 9 prosent for de to mest velstående femtedelene av befolkningen, men minket med inntil 15 prosent for den fattigste femtedelen¹¹. «De fattigste 20 prosent ble fattigere mens de rikeste 20 prosent ble rikere»¹². Det skjedde en «klar økning i antall personer som levde under fattigdomsgrensen, fra 11,4 prosent i 1978 (laveste punkt etter to tiår med nedgang) til 14,5 prosent i 1994»¹³. Både i USA og Storbritannia ble lønnsforskjellene større, og de økte inntektsforskjellene førte til «svakket arbeidsmotivasjon, mer fattigdom og større sosiale problemer»¹⁴.

Kort sagt, det økonomiske oppsvinget i USA førte til betydelige sosiale sykdomstegn. En rekke publikasjoner slo alarm og påpekte at en ny underklasse var oppstått, at middelklassen var kommet i klemme og at økt ulikhet hadde bidratt til økende usikkerhet. Minoritetene var de første som ble rammet: en tredjedel av alle svarte mellom 20 og 30 år var undergitt strafferettslige tiltak (fengselsstraff, straffetsettelse eller løslatelse på prøve). Selv tradisjonelle eksperter i OECD hevdet at slike endringer gav grunn til bekymring for «nasjonens økonomi på lang sikt»¹⁵.

Så selv om den angloamerikanske modellen oppnådde bemerkelsesverdige resultater når det gjaldt sysselsetting, blir resultatene langt mer tvilsomme når vi tar med data over fattigdom og usikkerhet. Dessuten må man ta hensyn til de

¹⁰ Council of Economic Advisors, Årsrapport 1995

¹¹ Council of Economic Advisors, op. cit.

¹² Oppsummert av by A. Lipietz, op. cit., s. 53, basert på data framlagt av L. D'Andrea Tyson over alle amerikanske husholdninger etter kvintil (20 prosent = 1/5 av husholdningene).

¹³ Se: J. Gadrey et F. Jany-Catrice, Créer plus d'un million d'emplois dans le commerce de détail pour la baisse des charges sociales en s'inspirant du modèle américain ? L'erreur économique, Appel des Economistes pour sortir de la pensée unique, arbeidsdokument, februar 1998.

¹⁴ OCDE (OECD), L'étude de l'OCDE sur l'emploi, Paris, 1995.

¹⁵ For en stringent og svært veldokumentert oppsummering av sosiale spørsmål i USA, se: W.J. Wilson, The Truly Disadvantaged. The Inner City, the Underclass and Public Policy, University of Chicago Press, 1987.

varierende sysselsettingsnivåene blant ulike grupper av befolkningen: mellom 1990 og 1995 var 10 prosent av amerikanske menn mellom 25 og 50 år ikke aktive på arbeidsmarkedet. I samme tidsrom minket antall yrkesaktive i Storbritannia med 400 000, samtidig som tallet økte i andre land, blant annet med 500 000 i Frankrike.

Den angloamerikanske modellen, med de blandede resultater den har å vise til, er da heller ikke noen egentlig nyskaping, men snarere en oppdatering av velferdsstatstradisjonen med statlige støttetiltak begrenset til tilfeller der familien eller markedet svikter¹⁶. Staten bekreftet dermed markedets forrang, og bare de svakeste gruppene hadde rett til institusjonell beskyttelse. I forbindelse med dette ble sysselsettings- og opplæringstiltak ofte forvekslet med kamp mot fattigdommen. Statlige inngrep, ledet av prinsippene om menneskelig kapital, fokuserte på svake grupper som havnet under den offisielle fattigdomsgrensen eller som hadde flere handicap; dette «tilslører enhver vurdering av de sosiale og økonomiske kreftene som ligger til grunn for opprettelse eller nedleggelse av arbeidsplasser»¹⁷. Sosialpolitikk og forskjellige straffetiltak forsterket marginaliseringen av enkelte i disse gruppene, mens individualistisk orienterte kritikere svarte med å slå alle svakere-stilte sammen i én gruppe og stille spørsmål ved deres moralske integritet. Resultatet var at «velferd» ble erstattet av «workfare», en form for obligatorisk arbeid som var ment å lede tilbake til normalitet og redusert avhengighet av sosialstønad. Alle stønadmottakere ble pålagt å arbeide som gjenytelse, og dermed hadde de fattige trusselen om tvangsarbeid hengende over seg. Det ble rettet harde angrep mot en kultur som angivelig skapte trygdemisbrukere, mennesker som mer enn gjerne levde på skattebetalernes penger i stedet for å prøve å skaffe seg arbeid¹⁸.

Den europeiske modellen

I de fleste europeiske land har velferdsstaten ganske andre tradisjoner enn i USA og Storbritannia. Om vi ser bort fra nasjonale særegenheter, er velferdsstaten i det

¹⁶ H. Hecló, *Modern Social Politics in Britain and Sweden*, Yale University Press, New Haven - London, 1974.

¹⁷ C. Perez, *La «politique publique d'emploi» américaine*, i J.C. Barbier, J.J. Gautié (red.), *Les politiques d'emploi*, (kommer), s. 19.

¹⁸ Eksempler på den rikholdige litteraturen om velferdenspolitikens skadevirkninger og en forklaring på de stadige henvisningene til «enslige mødre», se: M.R. Anspach, op. cit.

kontinentale Europa preget av en mer universell innretning, basert på prinsippet om samfunnsborgerskap trygget av sosiale overføringer og skattefinansierte offentlige tjenester som skal sikre likeverdige muligheter. I noen tilfeller kan den imidlertid ha en mer korporativ innretning, for eksempel når den er bygd opp rundt tvungne trygdeinnbetalinger og suppleres av en sosialpolitikk beregnet på personer som ikke betaler premier og dermed ikke har krav på trygdeytelser¹⁹.

Uansett form hadde velferdsstaten stor tilslutning på kontinentet, og ble ikke vesentlig påvirket av den økte arbeidsledigheten. Minstelønninger og ordnede arbeidsforhold var sikret, og markedet ble ikke regnet som eneste kilde til sysselsetting. Likevel ble det nå krevd nye former for offentlige inngrep som ville endre statens sosiale rolle. Man gikk mer praktisk til verks i sosialpolitikken, og det ble blant annet innført ordninger med nye former for arbeid som knyttet produksjon til gjeninntreden i arbeidsmarkedet. Disse tiltakene var basert på den enkle observasjon at en del behov var udekket, samtidig som mange var arbeidsløse. Det syntes derfor fornuftig å opprette arbeidsplasser i sektorer som kunne imøtekomme de nye behovene.

I Frankrike har man introdusert «solidariske arbeidskontrakter» («contracts emploi-solidarité, CES) som skal gjøre det lettere for arbeidsløse å få innpass i arbeidsmarkedet. Dette søker man å oppnå ved å «utvikle aktiviteter som imøtekommer udekkede kollektive behov», og staten dekker 85-100 prosent av kostnadene. Rundt en halv million slike kontrakter, som minner om ABM²⁰ i Tyskland, inngås hvert år. Som med CES i Frankrike finansierer den tyske staten ca. 80 prosent av de lønnsrelaterte kostnadene for hver ansatt over ett eller to år. Som resultat av bistanden forventer staten at arbeidsgiver deretter skal kunne overta disse kostnadene fullt ut.

Som svar på den høye ledigheten valgte altså noen land med sterke velferdsstatstradisjoner en sosial innfallsvinkel. Dette er viktig, siden man her tok utgangspunkt i at deltakelse i det økonomiske liv er et viktig middel til sosial integrasjon. Det ble også introdusert alternative former for arbeid – et sted mellom sysselsetting og ledighetstrygd.

¹⁹ Se de klassiske arbeidene om velferdsstaten, bl.a. av Esping-Andersen og C. Jones: Esping Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princetown University Press, Princetown, 1990; C. Jones, *New Perspectives on the Welfare States in Europe*, Routledge, London, 1993

²⁰ Arbeitsbeschaffungsmassnahmen.

Faktisk brøt alle disse programene med normen om fast, lønnet heltidsarbeid. Adgang til arbeid ble ansett som positivt, selv om det bare var for korte perioder. Arbeid ble tilbudt ved å innføre en sysselsettingsstatus der det offentlige bidrog til finansieringen slik at arbeidsgiverne kunne redusere personalkostnadene. Opprettingen av en snarvei fra den nye formen for omfordeling til økt sysselsetting hadde også en rekke begrensninger: for det første var arbeidsplassene reservert målgrupper som stod spesielt svakt, for det andre var sektoren begrenset til offentlige foretak og omfattet oppgaver som ikke ble utført i privat sektor. Endelig ble vertsorganisasjonene utvalgt på forhånd og bestod vanligvis av lokale etater, offentlig sektor eller frivillige organisasjoner. Uten at vi vil diskreditere denne sosiale strategien mot arbeidsledighet, som utvilsomt gjorde at mange unngikk å bli helt ute-stengt fra arbeidslivet, må det sies at begrensningene etter hvert ble åpenbare.

Den første begrensningen lå i at antall plasser var lavt. Dette stod i veien for idealet om det «personlige veivalg», et slagord som ble misbrukt i mange opplæringsprogrammer. For uansett hvor sterkt programmene fokuserte på de kvalitative sidene ved opplæringen, utgjorde de høye ledighetstallene i seg selv et så sterkt press at man i praksis måtte nøye seg med kvantitative målsetninger. Selv om det i utgangspunktet ble forsikret at programmene ikke skulle fungere som en erstatning for regulært arbeid i privat eller offentlig sektor, men skulle lette veien tilbake til det ordinære arbeidsmarkedet, ble disse garantiene etter hvert uthult. «Særlig i kommunene, som gradvis reduserer sin egen arbeidsstokk, er det vanskelig å unngå at enkelte oppgaver overtas av personer tilknyttet disse programmene. Bruken av slike alternative måter å yte offentlige tjenester på har skapt grunnlag for en arbeidsmarkedsnisje i utkanten av de offentlige tjenestene der ufaglært arbeid utføres innenfor rammene av kortsiktige og lavtlønte arbeidskontrakter»²¹.

De sosialpolitiske tiltakene mot ledigheten skapte et sekundært, permanent arbeidsmarked, men i dette markedet skjedde ansettelser fortsatt på strengt midlertidig basis. Tiltakene gav ikke noen effektiv overgang fra ledighet til fast arbeid. Som i Tyskland gikk 43 prosent av deltakerne over på en ny ABM seks måneder etter at programmet var avsluttet, mens 23 prosent enten var arbeidsløse, under opplæring eller inaktive. Når det gjaldt gjeninntreden i arbeidsmarkedet, var resultatene av CES langt fra overbevisende. «Ved utgangen av 1991 hadde unge som

²¹ P. Auer, *Emploi, marché du travail et stratégies de lutte contre le chômage*, i *Chroniques internationales du marché du travail et des politiques de l'emploi 1986-1989*. Paris : La Documentation française, 1990, s. 56.

hadde gått ut av skolesystemet i 1989 større sannsynlighet for å være arbeidsledige hvis de hadde gjennomgått et CES-program enn om de hadde fulgt et annet studieprogram, og dette gjaldt alle kvalifikasjonstrinn²². Voksne arbeidsledige så ut til å være bedre i stand til å bygge videre på sin CES-erfaring, «men deres gjennntreden i arbeidsmarkedet skjedde i de fleste tilfeller i form av en ny CES, særlig blant eldre som hadde små sjanser for å finne nytt arbeid²³. Av totalt 611 200 personer som fullførte en CES i 1994, gikk over en tredjedel umiddelbart ut i ny arbeidsledighet²⁴.

«Workfare» og integrasjon

I Frankrike, der man til tross for en sosial strategi ikke lyktes i å gjenopprette full sysselsetting, ble det i 1988 innført inntektsstøtte (RMI: «revenue minimum d'insertion»). Frankrike nølte lenge med å gi inntektsstøtte til personer som til tross for manglende ressurser var arbeidsdyktige. Når landet til slutt vedtok å innføre en slik støtte, et halvt århundre etter Tyskland og Nederland, skyldtes det at det franske samfunnet ikke hadde vært i stand til å skaffe arbeid til alle, og at de arbeidsledige og deres behov ikke lenger kunne ignoreres. Frankrike skilte seg ut fra sine europeiske naboer ved å nekte å innføre rene trygdeutbetalinger, selv om dette innebar en form for betinget bistand: utbetaling av en ytelse skjedde på vilkår av at det ble inngått en kontrakt mellom mottakeren og en offentlig institusjon med sikte på inntreden (eller gjenninntreden) i arbeidsmarkedet. Gradvis, og idet det ble tatt hensyn til vanskeligheter som måtte oppstå underveis, kom kontraktene til å omfatte ikke bare adgang til arbeidsmarkedet, men også andre forhold som kunne bidra til å integrere mottakeren i samfunnet.

²² I følge M. Elbaum, *Les activités intermédiaires: une sphère d'insertion «autonome» et un mode de partage du travail «par défaut»*, Travail et emploi, oktober 1994, s. 234.

²³ I følge M. Elbaum, *op. cit.*, ss. 238-239.

²⁴ Se: «Les contrats emploi-solidarité débouchent rarement sur un travail», Le Monde, 27. mars 1995.

²⁵ Vi tar ikke for oss de tallrike arbeidene som illustrerer den uvanlige blandingen av to kontraktstyper, den sivilrettslige kontrakten og kontrakten som benyttes innen sosialarbeid og utdanningspsykologi. I disse to tilfellene forutsetter den anvendte kontraktsmekanismen både en undersøkelse

(Fortsetter ...)

Betingelsene som var knyttet til inntektsstøtte (RMI), var ambivalente med hensyn til den kontraktfestede koblingen²⁵ mellom ytelse og integrerende aktiviteter. Grunnen til dette lå i en «fortsatt uvisshet med hensyn til det juridiske og tekniske innholdet»²⁶. Loven av 1. desember 1988 gjaldt et «kompromiss [...] mellom to motstridende alternativer som begge står sterkt: Det første alternativet består i en generell minsteinntekt eller ytelse som tildeles alle og som sikrer tilstrekkelige levekår for personer i vanskeligheter; integrerende aktiviteter kan deretter komme på tale etter forhandlinger med vedkommende. Det andre alternativet går ut på at mottakerens egeninnsats er et vilkår for utbetaling, og sikrer at det ikke oppstår uønskede bivirkninger (f.eks. svekket motivasjonen til å arbeide)...» Det første alternativet representerte en form for garantiinntekt som var å betrakte som en grunnleggende rettighet – den skulle fungere som en forutsetning for avtalefestede strategier for å få mottakerne ut i arbeid. I det andre alternativet var betingelsene motsatt: en kontrakt om sosial integrasjon var en forutsetning for å få utbetalt støtte.

Analyser av debatten i nasjonalforsamlingen viser hvordan man prøvde å finne et kompromiss mellom disse to alternativene. Til syvende og sist var kontrakten i sin substans alltid tvetydig. Betingelsene for RMI, blant annet om kontraktsforhandlinger mellom de berørte parter, var høyst generelle og upresise. Til slutt ble det overlatt til lokalt nivå å finne «en praktisk metode» for å knytte inntekt til integrasjonsstrategier. Dette resulterte i en rekke forsøk på å etablere en praktisk kobling mellom ytelse og integrasjonsaktivitet. Her var det to motpoler: på den

(... fortsettelse)

av klientens situasjon og en psykologisk og moralsk forpliktelse som knytter ham til kontaktpersoner som motytelse for RMI. Denne forpliktelsen er basert på en form for forsterkning som, koblet med materiell støtte, faller innenfor virkeområdet for den utdanningspsykologiske kontrakten, som har som mål å bygge ned avhengighetsrelasjoner. Men denne metoden ble kombinert med en annen som hadde større juridisk vekt, og som under debatter i nasjonalforsamlingen stod i fokus for en diskusjon om identifikasjon av kontraktpartene og deres ansvar, samt om kontraktens innhold, offentligrettslige grunnlag og konsekvenser. Se f.eks. X. PRETOT, «Le droit à l'insertion», i E. ALFANDERI (red.), *L'insertion*, Paris, Sirey, 1990, s. 639 f. Også Robert Castel og Jean-François Laé påviser kontraktsforholdets tvetydighet ved RMI, som på samme tid er en utdanningskontrakt, en arbeidskontrakt og en administrativ kontrakt (R. Castel, J.F. Lae, «La diagonale du pauvre», i R. Castel, J.F. Lae, *Le revenu minimum d'insertion. Une dette sociale*, Paris, Editions de l'Harmattan, 1992, s. 24 f.).

²⁶ F. Chateauraynaud, L.H. Choquet, *Enquête sur les archives administratives du RMI*. Note n° 2 : ligne du contrat d'insertion, CEE (Det europeiske økonomiske fellesskap), stensil, April 1991, s. 17. De påfølgende sitatene er også hentet fra denne teksten.

ene side kontraktene, som til tross for at de kan ha hatt en sosial nytteverdi, ofte førte til at de svakeste og mest sårbare ble enda mer avhengige av lokale politiske og administrative myndigheter. Denne avhengigheten betydde at RMI-mottakere i praksis var under lokalt formynderskap, selv om det ble kamuflert bak det formelle kontraktmessige likeverdet mellom partene. På den andre siden var den fullstendige mangelen på arbeidsmarkedskontrakter, for ikke å snakke om fiktive kontrakter som også forekom, en bekreftelse på det faktiske fraværet av betingelser for å motta støtte. RMI-mottakerne ble i praksis ikke avkrevd noe. Men ved å unnlate å stille krav hadde samfunnet så godt som innrømmet at det var ute av stand til å oppfylle sin forpliktelse overfor mottakerne, særlig med hensyn til arbeidsmarkedsadgang. De andre integrasjonsformene, såkalt sosiale, viste seg å være lite annet enn erstatningsaktiviteter som i hovedsak gav mottakeren en underordnet rolle uten sosial nytteverdi, og en sosial status uten legitimitet. Beslutningen om å overlate ansvaret for koblingen mellom ytelse og inntreden i arbeidsmarkedet til lokale myndigheter, førte til ulikhet mellom mottakerne, både når det gjaldt utsiktene til reell sysselsetting og faren for å bli avhengig av lokale institusjoner. I 1988 undertegnet mindre enn halvparten av RMI-mottakerne kontrakter som omfattet adgang til arbeidsmarkedet. Denne lave andelen viser klart hvor utilstrekkelige de offentlige tiltakene var når det gjaldt innpass i arbeidsmarkedet. Den viser også at det var en ubalanse i kontraktene, siden retten til inntektsstøtte veide tyngre enn kravet om egeninnsats.

Denne tvetydigheten forklarer spriket i vurderingene av RMI sammenliknet med workfare. Men noen forfattere²⁷ påpeker også likhetstrekkene mellom arbeidsmarkedsproblematikken i Frankrike og workfare. I følge Donzelot og Jaillet er arbeidsmarkedspolitikken i Frankrike og workfare i USA forløpere for en ny forståelse av den sosiale neksus, blant annet med følgende fellestrekk:

- den systematiske bruken av kontrakter i tildelingen av visse trygdeytelser. Kravet om at mottakeren er inne i arbeidsmarkedet utfordret prinsippet om automatisk rett til ytelser. «Det er ikke lenger behovet – eller behovet alene – som rettferdiggjør ytelser, men snarere at søkeren viser seg forpliktet til en prosess for sosial integrasjon»²⁸;

²⁷ P. Rosanvallon, *La nouvelle question sociale. Repenser l'Etat-providence*, op. cit., J. Donzelot og M.C. Jaillet, *Europe, Etats-Unis: convergences et divergences des politiques d'insertion*, *Esprit magazine* 1997, s. 70.

²⁸ J. Donzelot og M.C. Jaillet, *ibid.*

- den økte bruken av konkrete sysselsettingstiltak rettet mot bestemte befolkningsgrupper og innføringen av positiv diskriminering på territorielt grunnlag. Dette utfordrer prinsippet om like ytelser til alle.

I følge Donzelot og Jaillet er forskjellen mellom sosial integreringspolitikk og workfare-politikk ikke en artsforskjell, men en gradforskjell. Ut fra dette synspunktet inntar Frankrike en nokså «myk» stilling når det gjelder krav til arbeidsmarkedsadgang, mens amerikansk workfare er «hardere».

Andre forfattere legger vekt på forskjellene mellom sosial integrasjon og workfare. Barbier²⁹ viser at i sosiale integrasjonsprogrammer er aktiviteten som skal utføres gjenstand for forhandlinger mellom offentlige tjenestemenn og mottakere, mens workfare pålegger mottakerne å utføre arbeid. I workfare kan det å ikke si ja til en jobb eller aktivitet som myndighetene tilbyr, også føre til betydelige økonomiske sanksjoner. Ved RMI er disse reaksjonene små. I Frankrike ser mottakerne generelt ut til å ha flere valgmuligheter. En annen viktig forskjell er at den franske integrasjonsmodellen, i motsetning til den britiske, ikke «stiller spørsmål ved det legitime i trygd, som er klart forskjellig fra minsteinntekt (RMI)»³⁰. Endelig skiller integrasjonsprogrammene seg fra workfare ved at disse sysselsettingstiltakene ikke var tenkt som obligatoriske motstykker til minsteinntekt eller andre ytelser, og heller ikke var beregnet utelukkende på støttemottakere. Som CSERC³¹ påpeker, er ett av kjennetegnene ved RMI i Frankrike at man i forhold til andre land i Europa legger mindre vekt på koblingen mellom minsteinntekt på den ene siden og tilsvarende jobbsøking og integrasjonsaktivitet på den andre.

Overgangen fra fransk integrasjon til workfare krever to skritt:

- for RMIs vedkommende må forhandlingsaspektet ved integrasjonskontrakten oppgis, og reelle økonomiske straffetiltak (reduksjon eller fjerning av ytelser) iverksettes hvis mottakeren takker nei til arbeid eller opplæring som tilbys av det offentlige;
- integrasjonsprogrammer må bare tilbys mottakere av minsteinntekt.

²⁹ J.C. Barbier, La logique du «workfare» dans les politiques sociales en Europe et aux Etats-Unis : limites des analyses universalistes, CEE (Det europeiske økonomiske fellesskap), arbeidsdokument.

³⁰ J.C. Barbier, *ibid.*, s.15.

³¹ Conseil Supérieur de l'Emploi, des Revenus et des Coûts (CSERC), Minima sociaux, entre protection et insertion, Paris, La Documentation Française, 1997.

For å oppsummere kan vi si at selv om det fortsatt er markerte forskjeller mellom den angloamerikanske og den kontinentale modellen, er det fortsatt delvis sammenfall mellom workfare og programmer for innpass i arbeidsmarkedet. Dette kan tilskrives det faktum at selve lønnsarbeidet er destabilisert. Ingen stat kan unngå denne destabiliseringen, og i følge Krugman³² gjenspeiles dette både i de økte ulikhetene i USA og den voksende strukturelle ledigheten i Europa. I underregulerte arbeidsmarkeder som i USA er det ufaglærte arbeidere som lider mest under de økte lønnsforskjellene. I de europeiske landene, der arbeidsmarkedene er sterkere regulert (i form av minstelønn, fagforeningenes rolle i kollektive forhandlinger, ledighetstrygd m.m.), er også den ufaglærte gruppen den som får svi mest når ledigheten øker.

Når det ikke er mulig å gjeninnføre sysselsettingsformer som var vanlige i ekspansjonsperioden, har dette skapt økt usikkerhet og ført til at demokratiet opplever en tillitskrise³³. For til tross for alle valgløfter fører politikerne i posisjon en politikk som har vist seg uegnet til å få bukt med massearbeidsløsheten. Derfor er det en utbredt oppfatning at levekårene forverres uansett hvem som sitter i regjering, et syn som også passer populistiske demagoger på ytterste høyre fløy. For mange synes økonomien å leve sitt eget liv upåvirket av politisk innblanding.

Den pågående debatten om arbeidets framtid i Frankrike må forstås som et forsøk på å motvirke denne fatalismen. Mange forskere og skribenter har innsett at lønnsarbeidet er i ferd med å forvitne – et fenomen som ikke er unikt for Frankrike – og går til kamp mot den tilsynelatende utbredte passiviteten. Før vi går inn på en detaljert beskrivelse av hva disse forfatterne står for, merker vi oss at de har noe til felles: ønsket om å vise at resignasjon ikke er veien å gå. De hevder alle at demokratiet kan og må gå grundig inn i spørsmålet om arbeidets framtid. Sterke sosiale og politiske krefter hindret dem lenge i å komme til orde, men i den senere tid har disse forfatterne oppnådd økt anerkjennelse, ikke minst i offentlige utredninger.

³² P. Krugman, «L'Europe sans emploi, l'Amérique sans le sou ?», *Futuribles*, september 1995 (oversettelse av artikkel i *Foreign Policy*, sommer 1994).

³³ Se: L. Drin, *La société française en tendances 1975-1995*, kapittel V-13: *Affaiblissement des grands conflits idéologiques et montée d'un sentiment de mal-être*, kapittel V-14: *Développement de signes d'anomie*, Paris, Presses Universitaires de France, 1998.

1 Hovedsynspunktene

De to første synsmåtene som gjør seg gjeldende i debatten, kan betraktes som varianter av henholdsvis den angloamerikanske og den europeiske modellen, men fra begge hold hevdes det at modellene må anvendes på en mer gjennomgripende måte. Begge sider hevder at selv om visse former for økonomisk politikk er mer relevante enn andre, har den overflatiske måten de er blitt iverksatt på hittil hindret beslutningstakerne i å nå sine målsetninger om å få ned arbeidsløsheten.

1.1 Ofre sysselsettingen for å sikre arbeidet

Liberaler tenkere og ideologer er de fremste forsvarerne av dette standpunktet. Deres hovedargument er at ledighetsproblemet er et særfransk eller særeuropeisk fenomen, noe som i praksis innebærer at den angloamerikanske modellen er den eneste som kan skape full sysselsetting. B. Majnoni d'Intignano bemerker at «siden 1975 har vi stått overfor et brutalt valg mellom sysselsetting på den ene siden og sosial sikkerhet for arbeiderne på den andre»³⁴. Europa valgte «rettigheter for de ekskluderte», mens Amerika i stedet gikk inn for å støtte «hardtarbeidende, men integrerte arbeidere». Europeerne innrømmer likevel forsiktig at den amerikanske modellen ikke er uten feil og lyte, siden den kan «kreve at arbeidere oppgraderer sine ferdigheter eller arbeider for sultelønn for å overleve»³⁵. Andre liberalere er mindre forbeholdne og nøyer seg med å sette den relativt vellykte amerikanske metoden opp mot fiaskoene dens europeiske motstykker har opplevd. Dette gjør de ved å begrense sine kommentarer til materiale som enten er dårlig definert eller bare fokuserer på de seneste årene. M. Godet setter for eksempel søkelyset på Storbritannia, som han hevder har unngått den krisen andre europeiske land og USA har opplevd ved å skape «10 millioner arbeidsplasser i løpet av de fire siste årene; de fleste av disse representerer nå fullverdige jobber innenfor kvalifiserte yrker»³⁶. Slike selektive observasjoner minner oss på at mange av de amerikanske jobbene riktig nok kommer inn under kvalifiserte yrker, noe ingen benekter, men på den annen side tildekker de den betydelige fattigdomsøkningen og usikkerheten som

³⁴ B. Majnoni d'Intignano, *L'usine à chômeurs*, Plon, Paris, 1998. Dette arbeidet er gjengitt i sam-mendrag i en artikkel med samme tittel som ble publisert i tidsskriftet *Commentaire* høsten 1997.

³⁵ B. Majnoni d'Intignano, *op. cit.*, s. 619.

³⁶ M. Godet, *Emploi: le grand mensonge*, Éditions Fixot, Paris, 1994, s. 25.

har gjort seg gjeldende de to siste tiårene. Majnoni d'Intignano innrømmer dette indirekte idet hun påpeker at det bare i «ett av tre tilfeller dreier seg om kvalifisert arbeid eller om et første skritt mot fast sysselsetting»³⁷.

Selv om den gir seg forskjellige uttrykk, kan vi snakke om en ny liberal ortodoksi: den nye økonomiske virkeligheten, dominert av globalisering og teknisk utvikling, krever økt fleksibilitet i arbeidslivet, men den nødvendige tilpasningen hindres av statlig byråkrati. Den franske statsforvaltningen kritiseres stadig for å være for stor, men denne kritikken er grunnløs. For «forutsatt at antall ansatte i de forskjellige sektorer er riktig, ser vi at statsforvaltningen i Frankrike bare er ubetydelig større enn sitt amerikanske motstykke målt i antall ansatte». Etter en nitid statistisk sammenlikning av de to landene konkluderer T. Piketty: «Medienes hyppige framstilling av en fransk statstjeneste som er to til tre ganger større enn i andre land, og enda større sammenliknet med USA, er meningsløs»³⁸. Eneste gjenværende forklaring på den franske flaskehalsen blir da den gjennomgripende korporativismen som ser ut til å ha et strupetak på økonomien. Denne forklaringen er blitt lansert i enkelte offentlige utredninger, blant annet i Mattéoli-kommisjonens rapport. I følge Godet viste denne rapporten klart at «logikken som ligger til grunn for hevdvunne rettigheter er uforenlig med endringer diktert av økt konkurranse»³⁹. Riktig nok er det en overforenkling å beskyldte fagorganisasjonene for «en korporativisme som setter egne medlemmers status og privilegier foran alle andre hensyn»⁴⁰, men kritikken av steile sosiale og kulturelle holdninger har likevel gjort sitt til å vise at noen sektorer av befolkningen har måttet tåle hovedbelastningene med krisen. Her må det også påpekes at kvinner, svært gamle og svært unge har høye ledighetstall, «mens ledighetstallene er lave for menn over tretti og under femti»⁴¹.

Selv om dette er en riktig observasjon, må konklusjonene til de ivrigste liberalerne sies å være ekstreme: siden det er maktpåliggende å skaffe arbeid til alle, og

³⁷ B. Majnoni d'Intignano, op. cit, s. 616.

³⁸ T. Piketty, Les créations d'emplois en France et aux États-Unis, « "services de proximité" contre petits boulots » ?, Notes de la Fondation Saint-Simon, nr. 93, desember 1997, Paris, s. 34; se også ss. 13 til 16.

³⁹ M. Godet, op. cit., s. 37. I 1993 la en kommisjon ledet av Jean Mattéoli fram sin rapport til Frankrikes statsminister om «strukturelle sysselsettingshindringer ».

⁴⁰ ibid, s. 39.

⁴¹ ibid, s. 47.

siden fleksibilitet er nødvendig, er den beste løsningen å se helt bort fra forestillingen om sysselsetting og heller snakke om aktiviteter. For å si det med Godet: «arbeidet er dødt, lenge leve aktivitetene»⁴². I den grad de som opererer med begrepet aktiviteter er i stand til å formidle hva det inneholder, kan man si at det representerer arbeid som ikke lenger omfatter de sosiale fordelene som forbindes med lønnsarbeid. Sysselsettingen, som en historisk konstruksjon for arbeid, anses som dødsdømt. For å skaffe arbeid til alle må man «kvitte seg med sysselsettingen» og deretter «omstrukturere organiseringen slik at man kan utnytte ferdighetene til ikke-fastlønte arbeidstakere»⁴³. Prosessen med å avskaffe lønnsarbeidet består i å fjerne den status og trygghet som knyttes til arbeidet, dvs. å eliminere kollektive rettigheter og garantier innen arbeidslivet. Når slike rettigheter oppfattes som for rigide, kan de ikke lenger tolereres.

«Det er lønnsarbeiderklassen, produktet av den industrielle revolusjon, som faktisk utfordres av den nye organisatoriske basisen for det økonomiske liv». Og «heltidsansettelse uten tidsbegrensning er ikke lenger en 'normal' form for arbeid»⁴⁴, bemerker H. Landier. Sammen med B. Audrey⁴⁵, H. de Jouvenel⁴⁶ og M. Paysant⁴⁷ er Landier en ledende representant for denne liberale retningen, som er sterkt påvirket av angloamerikanske⁴⁸ forfattere som W. Bridges, C. Handy⁴⁹ and H.

⁴² Undertittel på hans bok, *Emploi: le grand mensonge: vive l'activité*, Pocket, Paris, 1997.

⁴³ I følge W. Bridges i *La conquête du travail: au-delà des transitions*, Village Mondial, Paris, 1995; sitert av R. Castel i «à propos de la fin du travail salarié de William Bridges», *Partage*, en ukentlig informasjonspublikasjon om ledighet og arbeid, nr. 96, april 1995, s. 22.

⁴⁴ H. Landier, *Le syndicalisme à réinventer*, Sociétal, nr. 1; ytterligere detaljer i hans bok *Dessine-moi une vie active*, Village Mondial, Paris, 1995.

⁴⁵ Audrey, *Le travail après la crise*, Interéditions, Paris, 1994.

⁴⁶ H. de Jouvenel, *La société française à l'horizon 2010 : réinventer l'univers du travail*, i *Le travail au XXIème siècle*, Dunod, Paris, 1995.

⁴⁷ M. Paysant, *Travail salarié - travail indépendant*, Flammarion, Paris, 1995.

⁴⁸ Forfattere som Gorz bemerker at denne «ultraliberale utopien oppstod med den såkalte reengineering-tilnærmingen som ble populær i mange bedrifter gjennom arbeider som M. Hammer, J. Champy, *Le Reengineering*, Dunod, Paris, 1993 ; jf. A. Gorz : «A propos de l'utopie ultra-libérale de Bridges : Re-Engineering », *Partage*, nr. 96, april 1995, s. 11. En nyere kritisk gjennomgang foreligger i D. Méda «Travail, emploi, activité : des redéfinitions en cours», artikkel presentert under konferansen «Travail, activité, emploi: formes, rythmes et règles. Une comparaison France-Allemagne». Paris, Arbeids- og solidaritetsministeriet, 9. og 10. oktober, 1997.

⁴⁹ C. Handy, *Le temps des paradoxes*, Village Mondial, Paris, 1995.

Dent⁵⁰. For å unngå å tåkelegge debatten avslår disse forfatterne «ganske enkelt å blande sammen sysselsetting og arbeid»⁵¹, siden dette etter deres oppfatning er en omgåelse av selve spørsmålet. I stedet tenker de seg en framtid der reglene og de gjensidige forpliktelsene som regulerer arbeidsforholdet er borte, og erstattet av mer fleksible og selektive relasjoner som bestemmes av bedriftenes varierende behov. For at arbeidstakernes inntekter ikke skal bli for lave, kan avhengigheten av varierende aktivitetsnivåer kompenseres ved å innføre en minimumsinntekt som trer i funksjon når arbeidsmengden minker. Dette er i hvert fall forslaget fra liberale som ikke ønsker å avskaffe all statlig innblanding⁵². De andre går uten videre inn for at den enkelte skal gjøre seg til entreprenør. I følge Bridges er det «bedre å overta den næringsdrivendes tenkemåte enn den tradisjonelle lønsmottakers».

Til syvende og sist blir det snakk om å se på seg selv som selvstendig næringsdrivende som utfører oppgaver som settes bort av andre foretak. Arbeideren må derfor fungere på en helt uavhengig måte, dvs. han må legge opp en karriereplan, ta ansvar for sin egen sosiale sikkerhet og reforhandle godtgjørelsen i det øyeblikk firmaenes behov endrer seg [...]. For de fleste vil aldri få adgang til stabil, langsiktig sysselsetting⁵³. I følge Landier framstår bedriften «som nervesenteret for ulike kontrakter med et felles formål, og det juridiske skillet mellom arbeidskontrakt og forretningskontrakt blir mer og mer kunstig stilt opp mot de økonomiske og sosiale realiteter vi nå ser konturene av»⁵⁴. Dette synet kombinerer individualisme med en definisjon av arbeid som omfatter hele spekteret av menneskelig virksomhet. Hver enkelt oppmuntres til å dyrke den menneskelige kapital de er i besittelse av, og til å forme sine aktiviteter til et sett av tjenester som innbefatter det som er igjen av lønnsarbeid, samt uavhengig arbeid, husholdnings- og frivillig arbeid og livslang læring.

«Entreprenørarbeid søker å organisere tiden og fylle den med et bredt spekter av aktiviteter [...]. Også den menneskelige utvikling, som er et felles mål, drar nytte av denne omorganiseringen»⁵⁵. Arbeidet har derfor ingen grenser hvis man vet å

⁵⁰ H. Dent, *Job Choc*, First Éditions, Paris, 1995.

⁵¹ H. Landier, op. cit., s. 53.

⁵² B. Majnoni d'Intignano er en liberaler som faller inn under denne kategorien.

⁵³ W. Bridges, op. cit., s. 73-74.

⁵⁴ H. Landier, op. cit., s. 75.

⁵⁵ B. Audrey, op. cit.

fjerne alle utviklingsbarrierer. Sektorer som byggebransjen drar gjerne fordel av lovverk som tar hensyn til dette forholdet. Det gjelder blant annet Madelin-loven av 1994⁵⁶, som i følge den ansvarlige statsråd hadde som mål å fremme «enkeltmannsforetaket, den mest naturlige enheten i næringslivet». Etter hvert som kjeder av underkontrakter utvikler seg, overtar selskapsretten mer og mer for arbeidsretten når det gjelder å regulere forholdet mellom tilbud og etterspørsel etter arbeidskraft, og de minst effektive kontraktørene betaler høyest pris. Det finnes «to dimensjoner i overgangen fra lønnsarbeid til uavhengighet, den ene basert på lønnsinntakerens ferdigheter, som gjør det mulig for ham å utøve større organisatorisk uavhengighet [...]; den andre, primært av interesse for mindre kvalifiserte arbeidstakere, basert på risikohåndtering»⁵⁷. Liberale analyser har en tendens til å undervurdere betydningen av sistnevnte.

Som R. Castel påpeker, kan «individualisering av arbeidsoppgaver utvilsomt ha en positiv effekt på visse kategorier arbeidere ved å frigjøre dem fra hemmende regelverk og stivbeinte hierarkier, med det resultat at de kan utfolde seg mer effektivt gjennom sitt arbeid. Men dette gjelder dem som har flest ressurser og kan mobilisere forskjellige kapitalkilder. For hver lønnsinntaker som klarer å møte utfordringen, vil ti mislykkes hvis de blir fratatt all støtte og beskyttelse. Fra da av er de nemlig 'uansettelige' og kan heller ikke gjøre krav på sosiale rettigheter, siden disse også er en hemmende faktor som vil måtte avskaffes»⁵⁸. Castel, som har skrevet om lønnsarbeidets historie⁵⁹, hevder at ultraliberalismen i sitt forsvar av det frie valg mangler en ekte sosiologisk tilnærming til individet i samfunnet, en mangel han mener forvrenger ideologiens syn på sosiale relasjoner. Man går nemlig ut fra myten om enkeltpersoners kontraktsmessige likeverd, slik det også ble gjort i det nittende århundre, for å tilsløre maktforholdene som etableres mellom kontraktparter med diametralt motsatte interesser. Det paradoksale i slikt individualistisk entreprenørskap, som forsvares av en rekke forfattere fra Bridges til Landier, kan uttrykkes som følger: på den ene siden anerkjennes jobbskaping som et kategorisk imperativ, siden arbeid er hovedvirkemidlet til sosial integrasjon; på den andre

⁵⁶ Loven ble vedtatt 11. februar 1994 og skal fremme selvstendig arbeid.

⁵⁷ Som M.L. Morin har vist i konklusjonen på sin forskning basert på empirisk analyse, M.L. Morin (red.), *Prestation du travail et activité de service*, Laboratoire interdisciplinaire de recherche sur les ressources humaines et l'emploi, Toulouse, 1997, s. 20.

⁵⁸ R. Castel, *Métamorphose de la question sociale*, Fayard, Paris, 1995.

⁵⁹ R. Castel, *op. cit.*, s. 22.

siden går man inn for å ofre «sysselsettingen» for å sikre «arbeidet», uten å innrømme at sysselsetting var nettopp den formen for arbeid som lå til grunn for sosial integrasjon i vekstperioden.

Noen av de siterte tekstene trekker altså den liberale analysen ut i det ekstreme, men på bakgrunn av de forskjellige synspunktene som er anført, er det likevel viktig å fastholde et grunnleggende spørsmål som inngår i den beste liberale tradisjon, nemlig spørsmålet om hvilke institusjonelle vilkår som fremmer initiativet. Man kan være skeptisk til den overdrevne individualismen i noen av arbeidene som er diskutert ovenfor, men bør likevel ta Godet på alvor når han erklærer at forskjellen i jobbskapingresultat i forskjellige regioner og land «ikke skyldes infrastruktur eller sysselsettingspolitikk, men enkeltmenneskers evne til å ta initiativ i den økonomiske utviklingen»⁶⁰. Man må også ta Majnoni d'Intignano på alvor når hun maner til respekt for «friheten til initiativ, særlig for ungdom»⁶¹. Slike bemerkninger gjenspeiler en genuin interesse for å støtte foretaksånden. Men forfattere som gir uttrykk for slik omtanke, og samtidig hevder at det personlige initiativ må få mer støtte for å øke den samlede tilgangen på arbeid, går for langt når de karakteriserer det personlige initiativ som uforenlig med forestillingen om jobbdeling. De er fobiske i sin motstand mot jobbdeling, og ser på det som en avvik fra veien mot det viktigste og endelige målet, nemlig støtte til personlig initiativ. Vi ser det hos Majnoni d'Intagnano, som angriper «det malthusiske mantraet om å dele en angivelig fast mengde arbeid»⁶², og vi ser det hos Godet, som hevder at man «i stedet for å dele den sysselsettingskaken som finnes, heller burde gjøre kaken større ved å arbeide mer og bedre [...] for å utvikle nye aktiviteter som kan imøtekomme nye behov, behov som i seg selv er elastiske og uten grenser»⁶³.

1.2 Motreaksjoner mot forvitringen av lønnsarbeidet

Noe helt annet er det med den forestillingen om å dele på arbeidet som preger enkelte sosiologiske og økonomiske synsmåter. En europeisk sosial historie som skiller seg fra den angloamerikanske tradisjonen, søkes her tilpasset nåtidens krav.

⁶⁰ M. Godet, op. cit., s. 35.

⁶¹ B. Majnoni d'Intignano, op. cit., s. 620.

⁶² B. Majnoni d'Intignano, op. cit., s. 143

⁶³ M. Godet, op. cit., s. 621.

Mange progressive liberale og sosialdemokratiske kommentatorer imøtegår de ovennevnte forfatterne ved å støtte lønnsarbeidet, som de tror vil fremme den sosiale samhørigheten ved å utjevne levekårene. Som Castel påpeker, er tryggheten sosialstaten skaper blitt av så vital betydning at «å fjerne den ville være ikke bare å avskaffe 'eksisterende goder', selv om disse måtte være av tvilsom verdi, men også å ødelegge samhørigheten i samfunnet sin moderne form. At samholdet er avhengig av denne spesielle typen regulering er forståelig, siden det langt på vei var slike reguleringer som skapte samhørigheten i utgangspunktet. Å legge hele samfunnet betingelsesløst under markedets diktat ville være å ødelegge et århundregammelt reguleringssystem, og jevngodt med å starte en veritabel kulturell kontrarevolusjon med uante sosiale konsekvenser»⁶⁴.

Denne premissen ligger til grunn for alle forfatterne som forsvarer lønnsarbeidet, men deretter deler de seg i to grupper. Den ene fokuserer på å senke de obligatoriske sosiale utgiftene, og har fått oppslutning fra mange progressive liberale som ønsker å distansere seg fra den ultraliberale dogmatismen. Den andre leiren orienterer seg mer mot en generell nedsettelse av arbeidstiden, og framstår på mange måter som en bevegelse for å reformere sosialdemokratiet. Debatten er langt fra avsluttet⁶⁵, og blusser opp med jevne mellomrom når enkelte argumenter vinner gehør på regjeringshold. Karakteristisk nok er det på politisk nivå argumentene mot forvitringen av lønnsarbeidet har fått størst gjennomslag. Selv om både høyre- og venstreorienterte regjeringer stort sett har avvist⁶⁶ eksplisitte forslag om deregulering fordi opinionen ikke ville godta dem, har andre ansvarlige politikere gått inn for reduserte sosiale utgifter og kortere arbeidstid fordi andre tiltak som har vært iverksatt for å demme opp for arbeidsledigheten og sikre sosial integrasjon, har vist seg ineffektive. Debatten rundt disse forslagene er ikke rent teoretisk, og en viss utprøving i praksis gir også noen holdepunkter for å evaluere dem.

Siden 1993 har arbeidsgiverne således nytt godt av redusert arbeidsgiveravgift for lavinntektsgruppene Dette har medført lavere sosiale kostnader for de minst

⁶⁴ R. Castel, op. cit. s. 438. Selve omfanget av hans bidrag til analysen av dette emnet, samt det at vi siterer ham så ofte, viser R. Castels stilling som ledende eksponent for den sosiologiske skolen som tar for seg forvitringen av lønnsarbeidet.

⁶⁵ Siste episode i denne føljetongen er rapporten som i juli 1998 ble lagt fram for statsministeren av E. Malinvaud, som tar til orde for lavere arbeidsgiverkostnader.

⁶⁶ Bortsett fra noen få nyskapende lover, blant annet loven av 11. februar 1994.

faglærte, uten at lønningene er blitt lavere.⁶⁷ En rekke liknende tiltak fulgte, men har ikke påvirket ledighetstrenden i nevneverdig grad. Kostnadenes betydning for etterspørselen etter arbeidskraft, samt utskiftningen mellom kapital og arbeidskraft og mellom faglært og ufaglært arbeidskraft, er fortsatt uavklarte spørsmål. Likevel må det ut fra erfaringene kunne trekkes enkelte konklusjoner. «I de senere år har detaljvarehandelen i Frankrike hatt de største fordelene av reduserte sosiale utgifter (på lønn til deltidsansatte og i forbindelse med SMIC⁶⁸; enkelte arbeidsgivere har hatt fordel av begge). Men siden 1990 har det ikke vært noen merkbar tendens til nye arbeidsplasser – snarere tvert imot»⁶⁹. Av lite overbevisende eksempler kan vi også nevne de enorme ekstragevinstene som fritak fra arbeidsgiveravgift på til sammen 36,6 milliarder franc medførte i 1996⁷⁰. Også fritakene som ble gitt for visse svakerestilte grupper og geografiske regioner, gav betydelige negative utslag. Substitusjonseffekten i forbindelse med såkalte industrielle frisoner⁷¹ førte til at bedrifter flyttet, mens arbeidsløsheten steg blant kategorier av arbeidsledige som ikke var blant «målgruppene»⁷². Her er det ikke tatt hensyn til visse terskeeffekter som i seg selv skaper «lavtlønnsfeller», mens arbeidsgivernes marginalkostnader øker betraktelig. Offentlig finansierte avgiftsfritak for lavtlønte kan til syvende og sist føre til at det ansettes flere overkvalifiserte på bekostning av ukvalifiserte personer eller ungdom uten opplæring⁷³.

⁶⁷ Statens innsats for å øke bevisstheten rundt dette spørsmålet går helt tilbake til en rapport fra det franske planleggingskontoret (ledet av J.M. Charpin) med tittelen «Fransk økonomi i perspektiv», og til «Drèze-Malinvaud»-rapporten, som ble diskutert i Europakommisjonens melding i 1993.

⁶⁸ Salaire minimum interprofessionnel de croissance («yrkesuavhengig minstelønn for vekst»), eller SMIC, er lik lovfestet minstelønn.

⁶⁹ J. Gadrey, F. Jany-Catrice, Créer plus d'un million d'emplois dans le commerce de détail par la baisse des charges sociales en s'inspirant du modèle américain ? L'erreur économique, arbeidsdokument fra Appel des Économistes pour sortir de la pensée unique («Økonomer mot ensopret tenkemåte»), februar 1998 (artikkel publisert i Partage nr. 124, juli-august 1998, s. 3.)

⁷⁰ Le Monde, 19. mai 1996.

⁷¹ I følge en rapport fra Délégation interministérielle à la ville ville en lokal industriell frisonepolitikk koste 1,2 milliarder franc per år per 2 000 nye arbeidsplasser, eller nær 600 000 franc per arbeidsplass. En arbeidsledig koster 50 000 franc i året. Se A. Lipietz, op. cit., s. 184.

⁷² M. Lallement, «L'État et l'emploi», i B. Eme, J.L. Laville, Cohésion sociale et emploi, Desclée de Brouwer, Paris, 1994.

⁷³ P. Frémeaux, L. Maurin, «Emploi, le grand contresens», i Alternatives Économiques, nr. 135, mars 1996.

Undersøkelser bekrefter de beskjedne resultatene målt i antall nye arbeidsplasser. «I Frankrike ble det gjennomført en rekke simulasjoner for å evaluere virkningen av reduserte sosiale utgifter, hvor man enten tok hensyn til alle lønnsarbeidere eller bare de lavtlønte. Resultatene varierer blant annet med hvilke scenarier for trygdeutgifter som benyttes, men de er sammenfallende på minst ett punkt: sysselsettingseffekten er beskjednen når den høye kostnaden tas i betraktning»⁷⁴. Analysen som ble utført for regjeringen i 1996, er klar på dette punktet: «under disse forholdene fører fornuftig bruk av de forskjellige tiltakene til at det skapes 10 000 til 50 000 nye arbeidsplasser på mellomlang til lang sikt ved en reduksjon i arbeidsgiveravgiften på 6 milliarder franc på lønninger lavere enn 1,33 ganger SMIC, når det tas hensyn til makroøkonomiske effekter»⁷⁵. På makroøkonomisk nivå synes en senkning av de sosiale utgiftene uansett ikke å være egnet til å løse problemene som kjennetegner dagens situasjon, siden en slik løsning ikke kan avhjelpe svikten i kjøpekraft som de fleste arbeidere og utestengte opplever. I motsetning til personer med lav inntekt vil de som tjener mer, kanskje foretrekke å spare heller enn å forbruke, særlig når det finnes attraktive og allsidige investeringsmuligheter i de globale finansmarkedene. Det vi her står overfor er altså et eksempel på «tilbakevendende konjunkturer»⁷⁶ som er knyttet til svingninger i sparing og forbruk, og som ble glemt under ekspansjonsperioden på grunn av det økte massekonsumet.

Dette er utvilsomt grunnen til at jobbdeling nå ble et viktig tema. Denne løsningen ville være til fordel for mennesker med lave og beskjedne inntekter men med relativt høy konsumtilbøyelighet⁷⁷, og kunne dermed bidra til et økonomisk oppsving. En slik keynesiansk tenkning var avgjørende for at en lov om redusert arbeidstid ble vedtatt i 1998⁷⁸. Mange hadde i en årrekke gått inn for dette alternativet, blant dem R. Castel. Castel betrakter lønnsarbeidets historie i et sosiologisk perspektiv, og uttaler seg med saklig tyngde til fordel for deling av arbeid. For å unngå at mennesker blir «overflødige» eller mister sin «nyttefunksjon», og for å hindre at irregulært arbeid blir mer utbredt, betrakter han jobbdeling som det

⁷⁴ J. Gadrey, F. Jany-Catrice, op. cit., s. 22.

⁷⁵ Conseil supérieur de l'emploi, du revenu et des coûts, L'allègement des charges sociales sur les bas salaires, Rapport au Premier ministre (Rapport til statsministeren), Paris, 1996.

⁷⁶ Cf. Lipietz, op. cit., ss. 42-45.

⁷⁷ J. Gadrey, Croissance ou partage ? Deux logiques à réconcilier, in «Appel des économistes pour sortir de la pensée unique», Pour un nouveau plein emploi, Syros, Paris, 1997, ss. 77-89.

tilsynelatende mest direkte midlet til å oppnå en reell omfordeling av godene ved det å være samfunnsborger, slik at «hver enkelt kan finne, beholde eller gjenvinne sin fullverdige plass i samfunnet, basert på den type arbeid som anstendige levekår og sosiale rettigheter er forbundet med»⁷⁹. Redusert arbeidstid inngikk også i oppropet «Aksjon mot ensrettingen»⁸⁰ fra en gruppe på mer enn tre hundre franske økonomer som søkte å skape et forum for offentlig debatt om økonomisk politikk. Her ble det fokusert på arbeidstid som en makro-økonomisk faktor, og i følge forumets leder, L. Hoang-Ngoc, var målet å vise «at en omgående reduksjon av arbeidstiden til 35 timer per uke uten lønnsreduksjon – som et foreløpig skritt på veien mot ytterligere reduksjoner – ville ha en gunstigere innvirkning på sysselsettingen enn lavere arbeidskostnader»⁸¹. For at en slik strategi skal lykkes, er det avgjørende at arbeidstidsreduksjonen ikke skusles bort i form av forverrede sosiale kår. Det advares mot å bruke fleksibilitet i arbeidet, annualisering av arbeidstiden og redusert lønn som innrømmelser overfor ledelsen, da dette ville gi et feilaktig bilde av prosessens karakter. Forutsatt at det vises årvåkenhet overfor slike innrømmelser, «kan en vesentlig reduksjon i arbeidstiden utløse en trend i retning av bærekraftig heltidssysselsetting [...]. Det vi tenker oss her, er selvsagt ikke en ren deling av arbeid»⁸². Dette står i skarp kontrast til de mest liberale analysene, der det jo hevdes at det er umulig å opprettholde sysselsettingen. Troen på den positive dominoeffekten ved nedsatt arbeidstid står i skarp kontrast til den ultraliberale fatalismen som bare er i stand til å forutse ett utfall: sysselsettingens endelikt.

Imidlertid er det ikke alle som går inn for redusert arbeidstid som ser på dette som en universalløsning. Mange økonomer og sosiologer er forbeholdne i sin støtte til en slik måte å bekjempe ledigheten på, og setter parallelt fokus på behovet for nye aktiviteter. I følge D. Schnapper, som her støttes av R. Castel, er «arbeid selvsagt aldri så kritisk som når man står uten»⁸³. Hun understreker deretter

⁷⁸ Loven om 35-timersuken ble vedtatt 19. mai 1998; en første evaluering skal legges fram for nasjonalforsamlingen senest 30. september 1999.

⁷⁹ R. Castel, op. cit., s. 451-454.

⁸⁰ Oversettelse fra fransk: «L'appel des économistes contre la pensée unique ».

⁸¹ L. Hoang-Ngoc, Existe-t-il une «autre politique» pour sortir de l'impasse libérale ?, i «Appel des économistes pour sortir de la pensée unique», Pour un nouveau plein emploi, Syros, Paris, 1997, s. 35.

⁸² *ibid.*, s. 36.

⁸³ R. Castel, D. Schnapper, «Non, le travail ce n'est pas fini», Libération, 24. juni 1994.

betydningen av å skape sysselsetting innen personlige tjenester⁸⁴. Denne interessen for nye sysselsettingsformer er den samme som de liberale forfekter, bortsett fra at det her ikke er den selvstendige entreprenør som idealiseres. Sosiologene hevder at det snarere er ved å integrere «reguleringsmekanismer utviklet på grunnlag av lønnsarbeidet – først og fremst retten til arbeid og sosial trygghet – at man med de nye aktivitetene kan styre unna den type undersysselsetting som André Gorz har karakterisert som *néo-domesticité*⁸⁵, en ny form for tjenerstatus. I motsetning til dette ser økonomene bak «Aksjon mot ensrettingen» en framtid for arbeidet innenfor offentlige og kollektive tjenester. Det at slike tjenester spiller en sentral rolle, er ikke i seg selv noe problem⁸⁶. «Det er avgjørende å konsolidere og utvide arbeidsmulighetene innen offentlige tjenester, og man må ikke frykte kritikken som går ut på at dette kan føre til økt beskatning»⁸⁷. Også her finner vi altså et syn som står i kontrast til «ensrettingen».

1.3 Mot avvikling av arbeidet

Den skjerpede motsetningen mellom tilhengerne av det personlige initiativ og dem som holder på omfordeling, heretter også av sysselsettingen, er en forlengelse av motsetningen mellom tillit til markedets selvregulerende evne og forsvaret av det sosiale velferdssystemet. Motsetningene til tross har begge parter en felles tro på det moderne demokratiet. Arbeidets nøkkelstatus understrekes sterkt av begge leire, selv om den sistnevnte mener at det er sysselsettingen, ikke arbeidet, som er verd å bevare. Postulatet om arbeidets sentrale stilling utfordres imidlertid av et sett oppfatninger som kan kalles utopiske, idet man her ønsker å bryte med det eksisterende hierarkiet som gir arbeidet en slik framtreddende plass.

Som en motreaksjon mot denne fokuseringen på sysselsetting, som ikke synes å lede noensteds hen, settes problemene med deling av arbeid inn i et større

⁸⁴ D. Schnapper, *Contre la fin du travail*, Textuel, Paris, 1997, s. 101 f.

⁸⁵ R. Castel, D. Schnapper, op. cit. ; André Gorz videreutvikler sine ideer om «*néo-domesticité*» i A. Gorz, *Métamorphoses du travail : quête du sens*, Galilée, Paris, 1988.

⁸⁶ See Coutrot, «La réduction du temps de travail : mesure technocratique ou innovation conflictuelle? i «Appel des économistes pour sortir de la pensée unique», *Pour un nouveau plein emploi*, Syros, Paris, 1997, s. 42.

⁸⁷ F. Lefresne, «Politique de l'emploi: les vrais enjeux du débat sur son efficacité», i «Appel des économistes pour sortir de la pensée unique», *Pour un nouveau plein emploi*, Syros, Paris, 1997, s. 73.

historisk perspektiv. Arbeidstiden er stadig blitt kortere, og sammenliknet med våre tippoldeforeldre arbeider vi i dag halv tid. Denne trenden forsterkes av teknologiske endringer som har resultert i produktivitetsøkninger i et omfang som bare understreker at drømmen om full sysselsetting er en ren illusjon. «Fra 1970 til 1990 ble produksjonsvolumet doblet, mens antall årsverk ble redusert med en tredel»⁸⁸. Å la seg styre av tanken om full sysselsetting er derfor å nekte å innse fakta. Om dette er vanskelig eller endog farlig å innrømme, er det først og fremst fordi vi klynger oss til forestillingen om full sysselsetting. Men løsningen ligger ikke i å dvele ved fortiden, men i å omdefinere sysselsettingsbegrepet slik at det kan gi oss de institusjonelle midlene til å nå et mål som så lenge var utenfor rekkevidde: frihet fra obligatorisk arbeid. Omleggingen av vårt sosiale tidsforbruk⁸⁹ er før øvrig i full i gang i og med at «kvinner i gjennomsnitt bruker 8 prosent av sin våkne tid på formell sysselsetting, menn 14 prosent»⁹⁰.

Stimulansen som skal til for å utnytte denne tendensen positivt, må først og fremst komme fra en ny omfordelingspolitikk som utvider forbindelsen mellom sosial trygghet og arbeid. For å realisere fritidssamfunnet kreves det at inntekten ikke lenger knyttes til faktisk sysselsetting. Metodene som anbefales er forskjellige. Noen går inn for en «andre lønnsjekk» for å betale indirekte for en beskjefligelse som ikke har form av lønnsarbeid; andre ser for seg en «borgerlønn», en garantiinntekt som utbetales til alle⁹¹ og som kan fungere som en investering for «rask utvidelse av en kvartærsektor, en sektor der arbeid per definisjon ikke er rutine, og som samtidig kan tjene som et middel til selvstendig arbeid og sosial integrasjon»⁹². Målsetningene kan også være forskjellige. Det kan legges vekt på personlig utvikling, eller, hvis man foretrekker en mindre selvsentrert metode, på behovet for å vie seg til aktiviteter med et kollektivt formål. Hovedhensikten er imidlertid å gi støtet til en utvikling av aktiviteter som defineres som frie og uavhengige, noe som blir mulig ved å gi avkall på myten om full sysselsetting.

⁸⁸ J. Robin, *Quand le travail quitte la société post-industrielle*, Volume 1, Paris : GRIT éditeurs, 1993, s. 7.

⁸⁹ J. Dumazedier, *La révolution culturelle du temps libre, 1948-1988*, Paris : Méridiens-Kliensieck, 1988.

⁹⁰ A. Gorz, *Mutation technique et changement culturel*, *Échange et Projets*, nr. 73, februar 1995, s. 23.

⁹¹ Formulert av Association pour l'instauration d'un revenu d'existence (A.I.R.E.).

⁹² J.M. Ferry, *L'Allocation universelle*, Paris : Les Éditions du Cerf, 1995, s. 104

Sett ut fra politisk filosofi er denne appellen om å finne tilbake til aktiviteter med større egenverdi enn sysselsetting, for å unngå at mennesker går til grunne i «et samfunn av arbeidere uten arbeid»⁹³, ikke uten relevans. Men forestillingen om en uproblematisk overgang fra tvungent arbeid til fri beskjeftigelse neglisjerer nok de sosiologiske dimensjonene en slik forvandling forutsetter. Det synes vanskelig å godta påstanden om at dekning av primærbehovene gjennom en minsteinntekt er alt som skal til «for å frigjøre individuell og kollektiv kreativitet og nytenkning, uten å behøve å bekymre seg om å skaffe mat»⁹⁴. En garantiinntekt ville ikke i seg selv skape engasjement i frie beskjeftigelser.

Men i et miljø der bedriftene søker maksimal fleksibilitet, ville de som mottar garantiinntekt kanskje stille seg mer positive til deregulering og mindre strenge regler, siden de nå ville ha en ekstraintekt utenom sine dårlig betalte jobber. Det finnes faktisk eksempler som viser at rett til stønad historisk sett har ført til omorganisering av arbeidsmarkedet i henhold til liberale ideer som er i strid med arbeidstakernes interesser⁹⁵. Selv om enkelte grupper med kunstneriske eller sosiale evner kan passe inn i et scenario der kvartærsektoren spiller en større rolle, vil på den annen side retten til en inntekt kunne oppmuntre til svart arbeid, eller føre at mennesker blir fanget i den type avhengighet som forbindes med naturalhusholdning eller uformell økonomi; dette gjelder i enda sterkere grad hvis man tar i betraktning at de som har falt utenfor den automatiserte masseproduksjonen, ikke er i en ideell stilling til å eksperimentere med arbeidsformer som i stor grad er nye⁹⁶. En garantiinntekt, hvor betryggende den enn måtte være i et samfunn preget av risiko og der folk frykter redusert status, er ikke i seg selv et sterkt nok incitament til å slå inn på en vei mot personlig vekst, engasjement i gjensidig hjelp og større deltakelse i den offentlige sfære. Frigjøringen av enkeltmennesket har vært så vellykket at det er i ferd med å miste holdepunktene og ikke lenger finner noen mening med livet. Dette skaper en uro som har gitt seg mange utslag: «økt skilsmissehyppighet, et økende antall enslige, dalende interesse for institusjoner som kirke, foreningsliv og politiske partier, langvarig nedgang i valgdeltakelsen, høy geografisk mobilitet (som undergraver samhørigheten med naboer), en plutselig

⁹³ H. Arendts berømte uttrykk.

⁹⁴ J.M. Ferry, op. cit., s. 105.

⁹⁵ Jf. eksemplet med håndverk på landsbygda, referert av R. Castel, op. cit.

⁹⁶ Cf. S. Wuhl, «Quelle politique d'insertion pour quel chômage», *Esprit*, 12, desember 1994, s. 35.

og sterk økning i antall hjemløse og en økende bølge av blind vold. Arbeidsledigheten svekker familiebandene, setter enkeltmennesker utenfor interessegrupper og foreninger, tapper samfunnsressursene og skaper fremmedgjøring og tilbaketrekning fra den politiske arena»⁹⁷.

Det er disse fenomenene lønnsarbeidets mest klarsynte kritikere erkjenner. Frigjort tid, eller snarare sosial tid, som ikke fylles med lønnet arbeid, er ikke i seg selv av det gode⁹⁸, og redusert arbeidstid medfører en rekke faremomenter: «økning i visse former for dominans som vi trodde var forsvunnet» og som særlig fører til økt alders- og kjønnsdiskriminering; utbredt «overforbruk, frustrasjon og tilbaketrekning i seg selv» og «manglende interesse for kollektiv handling og ansvarlighet»⁹⁹. Videre kan fremmedgjøring i forhold til arbeidet føre til at utviklingen på arbeidsplassen forsømmes, at ethvert ønske om å «bedre arbeidsforholdene eller å prøve ut nye muligheter for medbestemmelse» forsvinner, og at «incitamentene til utvidet opplæring og generelt økt kompetansenivå i landet»¹⁰⁰ blir borte.

«Utfordringen ligger i å komme over det historiske stadiet der 'arbeid er alt'»¹⁰¹, men uten å falle tilbake til regressive vaner som arbeidet delvis har frigjort oss fra. Dette er utenkelig ved hjelp av en minimumsinntekt eller borgerlønn alene. Det kreves en «overbevisende fordelingsmetode»¹⁰² som på samme tid kan «sikre lik adgang til arbeid, som sikter mot en akseptabel fordeling av arbeid, inntekt, status og stønadsordninger, som godtar andre måter å fordele inntektene på enn arbeid alene»¹⁰³. I følge D. Méda er lik fordeling av arbeidet forutsetningen for å kunne si farvel til lønnstakersamfunnet, men på samme tid må fordelingen bli bedre, slik at «en del av verdiskapningen i produksjonen går direkte til offentlige tjenester som

⁹⁷ Fenomenene som refereres her, og som fører til i «uavhengige, likegyldige, isolerte og sårbare individer», er tatt fra M. Walzer, «Individus et communautés: les deux pluralismes» i *Esprit*, 6. juni 1995, s. 109; de refererer til situasjonen i USA, men er også langt på vei relevante for andre land, bl.a. Frankrike.

⁹⁸ Cf. D. Mothé, *L'utopie du temps libre*, Éditions Esprit, Paris, 1998.

⁹⁹ D. Méda, *Le travail. Une valeur en voie de disparition*, Aubier, Paris, 1995.

¹⁰⁰ *Ibid.*, ss. 308-309.

¹⁰¹ *Ibid.*, s. 308.

¹⁰² Uttrykket benyttes av B. Guggenberger, *Wenn uns die Arbeit ausgeht*, Hanser, 1988, s. 123, sitert av D. Méda, *op. cit.*, s. 303.

¹⁰³ D. Méda, *op. cit.*, s. 304.

alle har rett til» og at «andre sektorer enn produksjonen får større appell»¹⁰⁴. I tillegg til den oppmerksomheten omkring deling av arbeid og beskyttelse av offentlige tjenester som vi har sett eksempler på ovenfor, berører denne retningen også det bredere spørsmålet om et utvidet offentlig rom: mer tid til offentlig liv, på bekostning av arbeidstiden, og større engasjement i et nytt samfunnsliv, kan ikke oppstå spontant eller skapes bare ved å foreta en omfordeling i form av borgerlønn. Tanken om en ny fordeling av den sosiale tiden, som resultat av at arbeidet settes inn i et nytt perspektiv, kan ikke baseres på en hypotese om at alle vil være tilbøyelige til å søke beskjeftigelser som fremmer deres personlige vekst eller bidrar til fellesgodet. Et samfunn der arbeidet har en mindre dominerende stilling, kan bare realiseres gjennom en omfattende nyorientering av det offentliges innsats. «Utfordringen staten står overfor i dag» er å «tilgodese grupper og sammenslutninger som kan ta ansvar for bestemte interesser og få enkeltmennesker til å søke forpliktelse, uavhengighet og frihet»¹⁰⁵. «En politikk for å frigjøre tid må i utgangspunktet skape rom for nye livsprosjekter, rom for å forfølge nye former for samfunnsdeltakelse»¹⁰⁶.

Denne konklusjonen reiser imidlertid mange spørsmål. Hvilke typer konkrete investeringer ville for eksempel lette overgangen fra et samfunn der fordeling av inntekter og sosial status bestemmes av krav til konkurransevne og lønnsomhet, til et samfunn der de endelige politiske og kulturelle målsetningene ble bestemmende for den sosiale strukturen? På hvilke områder vil det være mulig å etablere gjensidig anerkjennelse når arbeidssfæren skrumper inn? Hvordan kan staten oppmuntre til en autonom organisering av det sivile samfunn og fremme «revitaliserte sammenslutninger som tar ansvar for et bestemt sett av ferdigheter»¹⁰⁷? Hvordan kan en regjering stimulere til aktivitet basert på frivillighet, og samtidig unngå det paradoks å gjøre autonomt engasjement og frivillig arbeid til noe obligatorisk?¹⁰⁸

¹⁰⁴ Ibid., ss. 307-309.

¹⁰⁵ Ibid., s. 302.

¹⁰⁶ I følge A. Gorz, *Sortir de la société salariale*, stensil, s. 8.

¹⁰⁷ D. Méda, *op. cit.*, s. 307.

¹⁰⁸ Et paradoks som illustreres både av ny offentlig politikk, f.eks. Corporation for National Service, som ble etablert ved lov i USA i 1993, og av forslag fremmet av blant andre R. Zoll; jf. hhv. M. Simonet, «Le bénévole et le volontaire: ce que traduire veut dire» og R. Zoll, «Pour un revenu de citoyenneté légitimé par un service civil», i A. Caillé, J.L. Laville (red.), *Une seule solution, l'association ? Socio-économie du fait associatif*, La Revue du MAUSS, (en halvårlig publikasjon), nr. 11, første halvår 1998.

Disse problemene er til syvende og sist de samme som J. Rifkin tar opp når han, snarere enn å proklamere den endelige avviklingen av arbeidet - slik den provoserende tittelen kan antyde - tar for seg grensene for det arbeid som kan utføres innenfor markedets og det offentliges rammer. Svaret er av mer sosial enn uttalt politisk karakter¹⁰⁹, idet han foreslår å «styrke den tredje sektor» og «den sosiale økonomien», dvs. bygge på vitaliteten i forskjellige typer sammenslutninger for å fremme en sektor som skiller seg fra både den private og den offentlige. Det samme gjør Méda, som støtter seg på de Tocqueville: «i demokratiske land er vitenskapen om sammenslutninger alle vitenskapers mor»¹¹⁰. Men også dette synet krever avklaring, til tross for sin uttrykte pragmatisme. Rifkin er oppmerksom på faren for at frivillig arbeid kan bli til en «trojansk hest» for redusert statlig engasjement¹¹¹, og er for å «gi samfunnslønn (i stedet for ledighetstrygd) til millioner av mennesker mot at de yter en innsats innenfor den sosiale økonomien»¹¹². Første punkt som må avklares er hvilket ansvar offentlig sektor og tertiærsektoren skal ha. Som G. Roustang påpeker: «Hvordan skal arbeidsoppgavene fordeles mellom denne tredje sektor og offentlig sektor?» Det andre punktet gjelder hvilken sektor den enkelte skal henvises til: «Hvordan unngå å skape to kategorier borgere - en bestående av 'normale' lønsmottakere i privat og offentlig sektor, en annen av arbeidsledige som ville bli henvist til å arbeide for organisasjoner i tredje sektor?»¹¹³.

Det kan ikke benektes at kommentarene rundt slagordet «arbeidets avvikling» har en viss heuristisk verdi, da de får oss til å reflektere over måten den samlede sosiale tiden fordeles på. De andre perspektivene ignorerer dette. Likevel blir en rekke spørsmål stående ubesvart også her, og argumentene går hovedsakelig på hva som er ønskelig. De aktuelle endringene er imidlertid så gjennomgripende at det kreves ytterligere studier for å finne fram til egnede metoder for å undersøke dem.

¹⁰⁹ Dette hindrer ikke D. Méda i å kritisere ham for hans standpunkt. Se «Quelques réflexions sur la "fin du travail"» i *Partage*, januar 1997, s. 11.

¹¹⁰ A. de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, Gallimard, Paris, 1961, Volume 2, s. 113, sitert av J. Rifkin, s. 321.

¹¹¹ Som det framgår av hans kritikk av Reagans og Bush' politikk: «le tiers secteur manipulé par les partis», J. Rifkin, *op. cit.*, ss. 331-336.

¹¹² *ibid.*, s. 338.

¹¹³ G. Roustang, «A propos de "la fin du travail" de Jeremy Rifkin. Vers un nouveau contrat social» *Partage*, nr. 110, januar 1997, s. 9.

2 Arbeidets framtid og sosioøkonomiske realiteter

Observasjonen gjelder ikke bare for «forsvarerne av arbeidets avvikling», fellesbe-
nevnelsen for de forfatterne som nettopp er presentert. Hele debatten om arbeidets
framtid viser en tendens til aksiologisk analyse. Faren ved dette er at man ser bort
fra de empiriske referansene som resonnementet er forankret i, og at forfatterne
hengir seg til den type polemikk som er så velkjent i intellektuelle kretser. Visse
tegn tyder på man ikke har klart å unngå dette. Godt hjulpet av sine forleggere
søker enkelte forfattere å «forherde» motstandernes synspunkter for å stille sine
egne i et bedre lys. Den kunstige kløften mellom såkalte tilhengere og motstandere
av avviklingen av arbeidet er et klart bevis på dette. Castel og Schnappers felles
artikkel «Nei, arbeidet er ikke over» og deres skrifter «Mot avvikling av arbeidet»
regnes for eksempel som motinnlegg til «Avviklingen av arbeidet» av Rifkin, eller
til Méda, som ser på arbeid som «en verdi i ferd med å forsvinne». Men som
Roustang påpeker, «når vi leser bøkene, forsvinner motsetningene som dugg for
solen»¹¹⁴. Méda og Rifkin er på linje med Castel og Schnapper når de gjør seg til
talsmenn for deling av arbeid som motvekt mot tilbakegangen i lønnsarbeidet.
Schnapper er enig med Rifkin i at «konkurransedyktig produksjon krever færre ar-
beidere, i hvert fall på kort sikt, i dagens økonomiske sektorer»¹¹⁵.

Disse kunstige motsetningene «er imidlertid å beklage, for de sår uvisshet og
skygger for de virkelige konfliktene»¹¹⁶. Som vi har sett, fins det reelle motsetnin-
ger mellom liberalisme og sosialdemokrati. Noen hevder at økonomiens jernlover
tilsier at folk må ofre jobbene sine for å bevare arbeidet, mens andre mener at po-
litisk vilje til å sette ned arbeidstiden og finansiere nye offentlige tjenester er det
som skal til for å sikre de nødvendige arbeidsplassene. Samtidig er det ofte van-
skelig å skille mellom virkelige og tilsynelatende motsetninger når det er snakk om
arbeidets framtid.

Stilt overfor dette kompliserte spillet kan man lett bli offer for skinnuenighet
og gjentakelse av gamle argumenter. For å unngå dette kan det være nyttig å stille
de aktuelle retningene opp mot den faktiske utviklingen for å se hvorvidt denne
bekrefter eller avkrefter de forskjellige hypotesene. Det gjelder med andre ord å

¹¹⁴ G. Roustang, *De la politique économique à l'anthropologie économique*, stensil, CNRS-Labora-
toire d'économie et de sociologie du travail, Aix-en-Provence, 1997, s. 1.

¹¹⁵ D. Schnapper, *op. cit.*, p. 83.

¹¹⁶ G. Roustang, *op. cit.*, p. 1.

sette de normative betraktningene som eksplisitt eller implisitt legges til grunn inn i et helhetsbilde, for så å se hvilke veier som peker framover på grunnlag av endringer som alt er i gang, spesielt på nøkkelproblemene entreprenørskap og arbeidstid. Mange forfattere har valgt et slikt utgangspunktet¹¹⁷. De mener¹¹⁸ at teoriene kan testes mot de økonomiske og sosiale realitetene, og at det da blir mulig å legge de skarpe og påstått definitive motsetningene bak seg og samtidig få avklart en del spørsmål i tilknytning til de standpunktene som er diskutert ovenfor.

2.1 Tredeling av økonomien: en fundamental forandring

I et slikt perspektivet blir første spørsmål mengden av arbeid: skal man godta at arbeidet svinner hen som følge av »informasjonsrevolusjonen»¹¹⁹, eller skal man øke mengden av arbeid ved å imøtekomme nye sosiale behov på en organisert måte?

Alle føler vel at både de som ønsker å videreføre det eksisterende systemet og de som er for et brudd med det hele, til en viss grad har rett. Det er dette som gjør at mange blir forvirret av debatten om arbeidets framtid. Men denne ambivalensen kan bli enklere å forholde seg til hvis man innfører begrepet «tertiarisering» av produksjonsaktivitetene, et uttrykk som «på svært generelt grunnlag betegner intensivering av den sosiale samhandlingen innenfor produksjonssystemene»¹²⁰.

En slik generalisering av tjenesterelasjoner som strekker seg langt utover området for rene tjenesteaktiviteter, innebærer en endring av industrisyssettingens innhold som «utløser mer komplekse former for samarbeid og mobilisering av ressurser», både subjektive og intersubjektive, i produksjonen. På samme tid innebærer den en reduksjon i omfanget av denne industrisyssettingen i dagens økono-

¹¹⁷ Som Polanyi påpeker, finner de her en holdning som er typisk for tenkere som Rousseau og Owen og som består i å gi uttrykk for refleksjon over forandring og analyse av sosial praksis.

¹¹⁸ Av nyere publikasjoner innen denne retningen kan nevnes A. Lipietz, *La société en sablier*, La Découverte, Paris, 1996; B. Eme, J.L. Laville, *Cohésion sociale et emploi*, Desclée de Brouwer, Paris, 1994; J.L. Laville, *L'économie solidaire. Une perspective internationale*, Desclée de Brouwer, Paris, 1996; B. Perret, G. Roustang, *L'économie contre la société*, Seuil, Paris, 1993, og et manifest forfattet av G. Roustang, J.L. Laville, B. Eme, D. Mothé, B. Perret, *Vers un nouveau contrat social*, Desclée de Brouwer, Paris, 1997.

¹¹⁹ For å låne et uttrykk som benyttes av flere forfattere, bl.a. J. Lojkine, *La révolution informationnelle*, Presses universitaires de France, Paris, 1992.

¹²⁰ B. Perret, G. Roustang, *L'économie contre la société*, op. cit., ss. 59-60.

mi. Det er i hvert fall dette som går fram av statistikken for perioden 1972-1982, da 743 000 arbeidsplasser gikk tapt¹²¹. Denne nedgangen kan bare delvis forklares med forhold som utstrakt bruk av underentrepriser på bestemte områder (rådgivning, rengjøring, sikkerhet, restaurantdrift osv.). Mer grunnleggende er det at konkurranseaspektet utvides fra pris til også å gjelde kvalitet og leveringstid. Dette fører til en storstilt overgang til ny teknologi, særlig innen mikroelektronikk og mikrodatamaskiner, som igjen reduserer behovet for arbeidskraft.

I takt med dette blir tjenester stadig viktigere i det totale sysselsettingsbildet. Tjenester er imidlertid ingen homogen kategori. Vi kan skille mellom forskjellige typer alt etter produksjonskonfigurasjoner, dvs. forhold som etableres innenfor disse tjenestene mellom arbeid, teknologi og organisatoriske mekanismer¹²².

- Standardiserbare tjenester omfatter logistikk (transport, massedistribusjon osv.) og administrative tjenester (bank, forsikring, administrasjon osv.), og minner stadig mer om masseproduksjon og samlebåndsaktiviteter. Disse tjenestene dreier seg i hovedsak om gjenstander, tekniske systemer og kodet informasjon, og har forandret seg drastisk etter at den nye informasjonsteknologien ble tatt i bruk. Kurvene for disse tjenestene faller derfor sammen med industriaktiviteter, noe som gir begrenset jobbskapingspotensiale.
- Innenfor relasjonelle tjenester¹²³ spiller tjenesteforholdet derimot en nøkkelrolle fordi aktiviteten er basert på direkte interaksjon mellom leverandør og mottaker. Tjenestene søker å påvirke organisasjonens funksjon når det er snakk om tjenester overfor foretak, og å forbedre brukerens/kundens fysiske, intellektuelle eller moralske status når det dreier seg om personlige tjenester. Ny teknologi tjener bare som en støtte, og brukes for å gi økt bredde i utvalg og kvalitativ utvikling av de tjenester som tilbys. Nyskaping i produksjonsprosessen fører ikke nødvendigvis til standardisering. Nyskaping forekommer, men komplekst arbeid blir da forskjøvet, ikke eliminert. Endret utvalg og kvalitet oppveier

¹²¹ Statistikken for Frankrike viser de samme trendene som i andre europeiske land: fra 1973 til 1982 mistet industrisektoren 1 526 000 arbeidsplasser i Tyskland, 51 000 i Italia, 2 057 000 i Storbritannia, P. Petit, *La croissance tertiaire*, Économica, Paris, 1988, s. 95.

¹²² C. Du Tertre, *Le changement du travail et de l'emploi: le rôle majeur des «relations de service»*, Les Cahiers de Syndex, nr. 4, 1995, ss. 95-116.

¹²³ W.J. Baumol, *Microeconomics of Unbalanced Growth: the Anatomy of the Urban Crisis*, *American Economic Review*, juni 1987, ss. 415-427; G. Roustang, *L'emploi: un choix de société*, Paris: Syros, 1987.

dermed effekten av utskiftning mellom arbeid og kapital, slik at de relasjonelle tjenestene kan gi grobunn for nye aktiviteter og nye arbeidsplasser. Til tross for vanskelighetene med de organisatoriske metodene som benyttes i nasjonalregnskapet, der disse relasjonelle tjenestene ikke behandles separat, viser tilgjengelige tall dessuten at slike tjenester har vært sentrale i jobbskapingen. I OECD-landene står handel, bedriftstjenester, hotell og restaurant, personlige tjenester og hjemmetjenester, utdanning, helse, sosial aksjon og offentlig administrasjon for en overveiende og stadig økende andel av arbeidsplassene¹²⁴.

Det relevante skillet går altså ikke mellom industri og tjenester, men mellom to sett aktiviteter som eksisterer side om side i produksjonslandskapet: på den ene siden finner vi standardiserbare næringer og tjenester, høyproduktive vekstaktiviteter som var avgjørende for den økonomiske ekspansjonen fram til 1970-tallet, men som siden har nådd sitt toppnivå med hensyn til sysselsetting; på den andre siden de relasjonelle tjenestene, som spiller en stadig større rolle i økonomien og vil være avgjørende for etablering av aktiviteter og arbeidsplasser i framtiden. Kurvene for disse to kategoriene peker i motsatt retning, noe som gjør det lettere å forstå det paradoksale sammenfallet mellom diskusjonen om arbeidsplasser som forsvinner og entusiasmen for «nye tjenester» og «nye jobber»¹²⁵. Egentlig burde utviklingen for disse to kategoriene analyseres fortløpende med hensyn til deres respektive konsekvenser.

2.2 Redusert arbeidstid: En barriere mot økt ulikhet

Sysselsettingen har nådd en topp innen standardiserbare industrier og tjenester. Dette forklarer langt på vei frustrasjonen blant de aktive i kampen mot arbeidsløshet og usikkerhet. Illusjonen om et oppsving i sysselsettingen i de standardiserbare virksomhetene har vært retningsgivende for en rekke sysselsettingspolitiske tiltak. Men resultatet har i praksis vært deling av arbeid. I Frankrike er det ikke blitt stilt alvorlige spørsmål ved noen av de store sosiale symbolsakene (minstelønn, trygd,

¹²⁴ Således økte sysselsettingsandelen i markedsuavhengig sektor i seks av disse landene fra 1962 til 1981; samlet statistikk, men tilsvarende tall gjelder for en stor del av de relasjonelle tjenestene.

¹²⁵ Blant de mange offisielle publikasjonene om dette emnet kan vi sitere: X. Greffe (red.), *Nouvelles demandes, nouveaux services*, Commissariat Général du Plan, Paris, La Documentation française, 1990; Ministère du travail, de l'emploi et de la formation professionnelle, *Nouveaux services, nouveaux emplois*, Paris, La Documentation française, 1993.

alderspensjoner...), og det har kostet å beholde disse landevinningene. Byrdene ved krisen er blitt lesset over på sektorer av befolkningen som har fått betale for en kollektiv blindhet og stadig gjentatte løfter om en snarlig tilbakevending til tidligere tiders standarder.

Ledighet og ulikhet

Eldre arbeidstakere var blant de første ofrene. Tidlig avgang er blitt så vanlig at Frankrike nå har lavest sysselsettingsrate i aldersgruppen over 55 år blant alle industriland (42 prosent mot 63 prosent i USA, 62 prosent i Storbritannia og 52 prosent i Tyskland)¹²⁶. Ledigheten har økt blant arbeidere over 50, noe som gjør slutten på yrkeskarrieren usikker. Fra bedriftenes synspunkt har alderstiltakene gitt en mulighet til å redusere bemanningen på en slik måte at de vesentlige økonomiske byrdene er blitt lagt på samfunnet. Motsetningene oppstår når det aktive yrkeslivet forkortes, samtidig som forventet levealder øker, og mennesker med alle sine evner i behold skyves ut av lønnet arbeid. På samme tid krever pensjonsordningene forlenget yrkesaktivitet for å gå i balanse, mens gjennomsnittlig opp-tjeningstid i bedriftene går nedover.

I likhet med eldre arbeidstakere opplever også ungdom et usikkert arbeidsmarked. Ledigheten blant ungdom er dobbelt så høy som gjennomsnittet for hele den yrkesaktive befolkningen. I tillegg til de registrerte arbeidsledige er det minst like mange unge arbeidstakere på lavt betalte lærlingekontrakter der de veksler mellom arbeid og opplæring. Gjennom økt bruk av slike opplegg er prinsippet om en minstelønn for ufaglært ungdom stilltiende godtatt, samtidig som et prosjekt med minstelønn for ungdom med avlagt universitetseksamen («SMIC-jeunes») har utløst en bølge av protester. Dette kan stå som en oppsummering av hykleriet i den franske moderniseringsvarianten, der inngrep i sosiale rettigheter tolereres når de berører grupper som er for svake til å protestere, og når de ikke gjøres altfor eksplisitte. Med ungdom på intern opplæring eller ansatt mot avgiftsfritak for arbeidsgiver, befestes ungdomsledigheten mens utdanningsnivået stadig øker. Fra 1982 til 1992 ble andel elever med vitnemål tilsvarende videregående skole (baccalaureat) fordoblet fra 30 prosent til 60 prosent, noe som resulterte i at 25 prosent av de nye arbeidsledige som ble registrert i 1992 og 1993 hadde fullført minst to års høyere utdanning og hadde minst dette vitnemålet. Svært kort fortalt er 9 av

¹²⁶ Om dette emnet, se bidragene fra X. Gaullier, f.eks.: *Quel avenir pour les quinquagénaires?*, *Le Monde*, 24. mai 1995.

20 personer mellom 16 og 25 år studenter, og én er «inaktiv» eller i det militære. Av de ti som er aktive, har fire fast jobb, tre midlertidig og tre er arbeidsledige eller kommer inn under et sysselsettingstiltak for ungdom¹²⁷. Døren til voksensamfunnet lukkes langsomt, og et flertall av ungdommen blir værende i en overgangsfase med en lengre ventetid.

Kvinner og jobbdeling¹²⁸

Det er derfor på sin plass når de liberale roper varsko¹²⁹, og det er riktig å påpeke aldersdiskrimineringen på arbeidsmarkedet. Den liberale blindgaten avsløres imidlertid til fulle når det foreslås tiltak som bare kan forverre problemet, dvs. når fordømmelsen av ulikheter skapt av sosial korporativisme avstedkommer anbefalinger som, hvis de ble satt ut i livet, ville medføre enda skarpere skiller. Det er klart at det å erstatte lønnsarbeid med selvstendig yrkesaktivitet ikke kan løse ledighetsproblemene. For det første ser vi i ikke noen trend i en slik retning: i Frankrike var det i 1997 1,8 millioner flere ansatte enn i 1985 (utenom statsansatte) og 710 000 færre selvstendige yrkesutøvere, og lønnet arbeid utgjorde 88,6 prosent av den samlede sysselsettingen. I USA utgjør lønsmottakerne en økende andel av arbeidsstyrken med 92 prosent av alle arbeidsplasser¹³⁰. Den andre svakheten er at denne utviklingen – som lovprises av talsmenn for den frie initiativ som «et fremragende middel til naturlig utvalg»¹³¹ – i følge Bridges ville skille «de levedyktige fra de dødsdømte».

De som går inn for «aktivitet» som erstatning for sysselsetting, men ikke stiller seg bak denne ekskluderende elitismen, avslører likevel en uvitenhet om sosiale kjønnsforskjeller når de argumenterer for redusert yrkesaktivitet blant kvinner, enten ved at de avbryter yrkeskarrieren for å oppdra små barn eller ved å gå over på deltid. Tilsynelatende respekterer de det individuelle valg, men i realiteten godtar de den «naturlige» arbeidsdelingen. De samme menneskene som advarte mot

¹²⁷ I følge F.Wenz-Dumas' oppsummering av situasjonen: Les jeunes stationnent dans la zone grise du travail, Libération, 15. september 1993.

¹²⁸ S. Hirata, D. Senotier (red.), Femmes et partage du travail, Syros, Paris, 101996.

¹²⁹ Bl.a. forfattere som M. Godet, jf. ovenfor.

¹³⁰ G. Duval, «L'ère des entreprises-réseaux», Alternatives économiques, nr. 162, september 1998, ss. 33-34.

¹³¹ Som R. Castel uttrykker det, «angående slutten på lønnsarbeidet for William Bridges», op. cit.

ulikheter mellom aldersgruppene, er blinde for forskjellene mellom kjønnene. De glemmer at «adgangen til lønnet arbeid har representert den viktigste veien til uavhengighet for franske kvinner»¹³², for «alt skjedde som om franske kvinner hadde skapt sin økonomiske uavhengighet og bygget sin identitet gjennom arbeid mer enn politikk»¹³³. Hva deltidsarbeid angår, har utviklingen i Frankrike medført at slikt arbeid framstår som «den sosiale konstruksjonen av en form for kvinnearbeid»¹³⁴, idet mer enn 80 prosent av 3,2 millioner aktive deltidsarbeidende er kvinner. 28 prosent av kvinnene arbeider deltid, mot bare 4 prosent av mennene. Deltidsarbeid forsterker «den segregerende logikken i kvinners aktiviteter»¹³⁵ ved å gjøre dem til gjenstand for diskriminering. «Anerkjennelsen av kvalifikasjoner kan variere. Selv om personer med samme grad av opplæring utfører samme arbeid, avhenger mye av om vedkommende er deltidsansatt, ansatt for et begrenset tidsrom eller fast ansatt»¹³⁶. I næringslivet er dessuten det å «oppnå og inneha ledende stillinger fortsatt uforenlig med redusert arbeidstid»¹³⁷. Redusert arbeidstid i form av deltid, selv som svar på et uttrykt behov, reiser spørsmålet om hvilke livsstiler den favoriserer. I mangel av virkelig legitimitet benyttes deltidsarbeid for å skape arbeidsplasser uten å måtte bekymre seg om kompensasjon til de ansatte eller begrensninger på deres tidsforbruk. Siden deltid forbindes med kvinnearbeid, bidrar dette til å marginalisere kvinner i arbeidslivet ved å forsterke den kjønnsbestemte arbeidsdelingen innen familien, der kvinnene fortsatt tar seg av de viktigste husholdningsoppgavene og familieomsorgen¹³⁸. Deltidsarbeid gir slett ikke mer fritid: «selv om deltidsarbeid er fritt valgt, destabiliserer det kvinnens forhold til arbeid, samtidig som det forsterker tradisjonelle kjønnsrollemønstre i familien. Derfor får ikke kvinner mer fritid ved å arbeide deltid, for den tiden som spares i lønnet

¹³² B. Perret, *L'avenir du travail*, Paris, Le Seuil, 1995, s. 100.

¹³³ M. Perrot, *Vendredi-Idées*, juni 1993, s. 35, sitert av B. Perret; se også A.M. Grozelier, *Pour en finir avec la fin du travail*, Les Éditions de l'Atelier, Paris, 1998.

¹³⁴ M. Maruani, *Marché du travail et marchandage social*, i M. Lallement (red.), *Travail et emploi. Le temps des métamorphoses*, Paris: L'Harmattan, 1994, s. 242.

¹³⁵ M. Maruani, *op. cit.*, ss. 242-244.

¹³⁶ *Ibid.*

¹³⁷ I følge INSEE Première, *La montée du temps partiel*, nr. 237, desember 1992, sitert av L. Maurin, *Le temps partiel ou la réduction du temps de travail version entreprises*, *Alternatives Économiques*, nr. 128, juni 1995.

¹³⁸ *Ibid.*

arbeid går med til husarbeid»¹³⁹. Endelig blir deltidsarbeid stadig oftere pålagt på grunn av måten arbeidet er organisert på, særlig innen personlige tjenester og handel. «Jobbene er lagt opp slik, og de ansatte har ikke noe valg»¹⁴⁰.

Det virkelige alternativet: Individuelt pålagt eller kollektivt nedsatt arbeidstid

Spørsmålet er derfor ikke om man er for eller mot deling av arbeid, men hvilken form for redusert arbeidstid man velger, særlig stilt overfor den begrensede arbeidsmengden i standardiserbare industrier og tjenester. Både den usikre gevinsten og den yrkesmessige marginaliseringen av kvinner tilsier at de ulike formene for individuell nedsettelse av arbeidstiden bare kan forverre de eksisterende ulikhetene som følger av den snikende delingen av arbeidsmengden som har vært praktisert de siste femten årene. Faktisk kan en skjult form for jobbdeling leses ut av ledighetstallene. I tillegg kan det være på sin plass å nevne noen andre utslag av lønnstakernes svekkede status, blant annet undersyssetning¹⁴¹, situasjoner med kombinert opplæring/syssetning og motløsheten blant arbeidere som har gitt opp å se seg om etter en jobb, men «gjærne ville arbeide hvis de fikk muligheten»¹⁴². Den faste ansettelseskontrakten¹⁴³ som var typisk for lønnstakersamfunnet i 1975, omfattet rundt 80 prosent av den yrkesaktive befolkningen. Selv om kontrakter uten tidsbegrensning fortsatt er den langt vanligste formen, er det atypiske jobber som dominerer ved nyansettelser: kontrakter på begrenset tid, midlertidige kontrakter og deltidskontrakter og assistert syssetning utgjør mer enn to tredjedeler av alle ansettelser på årsbasis. Økt inaktivitet, massiv undersyssetning og svekket rett til arbeid framstår som et samlet bidrag til sosial oppsplitting, særlig

¹³⁹ M. Maruani, Temps, emploi, revenus: anciens clivages, nouveaux partages, CSU-CNRS, Colloque «Familles et recherches», IDEF, Paris, 1994.

¹⁴⁰ M.T. Letablier, Emploi-famille: des ajustements variables selon les pays, Lettre du Centre d'études de l'emploi, nr. 37, april 1996, sitert av L. Maurin, op. cit.

¹⁴¹ Noe som tilsvarer situasjonen for mennesker «som har en jobb med eller uten fast betaling, på arbeid eller ikke, som ufrivillig arbeider mindre enn normal arbeidstid for deres aktivitet og som var på utkikk etter ekstraarbeid eller var tilgjengelige for slikt arbeid i den aktuelle perioden», i følge definisjonen i E. Malinvaud, Sur les statistiques de l'emploi et du chômage, Report to the Prime Minister, Paris: La Documentation Française, 1986.

¹⁴² Ytterligere indikatorer foreslått i Malinvaud-rapporten påpekes av J.L. Outin, La permanence du chômage, i M. Lallement (red.), op. cit., p. 20.

¹⁴³ Jf. R. Castel, op. cit., s. 400.

ettersom ledighetskompensasjonen deles mellom trygd og bistand¹⁴⁴ som følge av reformer vedtatt for å begrense underskuddene, noe som går ut over ansatte med kortere ansiennitet eller som er dømt til å veksle mellom arbeid og ledighet.

I denne sammenheng er det nødvendig å bekrefte et kollektivt valg til fordel for en mer likeverdig fordeling av jobbene for å motvirke de økte sosiale ulikhetene som ellers ikke vil være til å unngå. Det må oppnås enighet om en omfordeling som gjelder både arbeidstiden og de rettigheter og garantier som er knyttet til den. En slik totalløsning kan redusere risikoen for at nedsatt arbeidstid skal forsterke heterogeniteten i sysselsettingen, de sosiale ulikhetene og anomiene. Når redusert arbeidstid kombineres med krav til økt fleksibilitet fra de ansattes side og anvendes på de minst faglærte arbeidstakerne, kan den «ødelegge den kollektive rytmen, forstyrre familielivet og i et bredere perspektiv svekke vitaliteten i alle sosialiseringsfora som (mer eller mindre) unndrar seg pengeøkonomiens kontroll (idrettsklubber, foreninger, politiske partier, kirker...)»¹⁴⁵.

Når det til tross for alle vanskeligheter synes nødvendig med en kollektivt regulert nedsettelse av arbeidstiden, er det fordi dette er den eneste garantien for bredest mulig adgang til jobber som er synonyme med sosial trygghet og deltakelse i samfunnsproduksjonen. Selv om variantene mest mulig må tilpasses lokale realiteter, kan ingenting erstatte en nedsettelse av arbeidstiden, kollektivt akseptert som et middel til «effektiv omfordeling av godene ved samfunnsmedlemskap», som Castel uttrykker det.

2.3 Solidarisk økonomi: En brekkstang for etablering av nye aktiviteter

Strukturendringer i produksjonslivet bidrar til å vise hva vi kan forvente oss av nye relasjonelle tjenesteaktiviteter som innføres parallelt med redusert arbeidstid. To scenarier inngår i forslagene som er undersøkt ovenfor: etablering av nye offentlige tjenester som en del av disse aktivitetene og i samsvar med den praksis som har dominert siden velferdsstaten ble innført¹⁴⁶, og støtte til innovatører og

¹⁴⁴ Jf. A. Lebaube, *L'emploi en miettes*, Paris : Hachette, 1987.

¹⁴⁵ B. Perret, *Éléments pour une politique de l'emploi et du travail*, Chapter 12, i *L'avenir du travail*, op. cit.

¹⁴⁶ Se f.eks. tekster sitert fra *l'Appel des économistes pour sortir de la pensée unique, Vers un nouveau plein emploi*, op. cit.

etablerere for å skape en bølge av små og mellomstore bedrifter¹⁴⁷. Hvordan svarer fakta med disse scenariene?

Private eller offentlige tjenester?

Tilgjengelige kvantitative data antyder for det første at visse underkategorier som sosiale tjenester, individuelle tjenester og tjenester overfor lokalsamfunnet¹⁴⁸ viser merkbar vekst basert på sterke sosiodemografiske trender: i 1990 stod disse for 30,2 prosent av sysselsettingen i Frankrike, 37,7 prosent i Sverige og 31,5 prosent i Storbritannia. En betydelig del av disse tjenestene tilsvarer det som i fransktalende land kalles «nærtjenester»¹⁴⁹ i samsvar med en terminologi som er blitt utbredt i Europa. De kan defineres som tjenester som imøtekommer individuelle eller kollektive behov på grunnlag av en nærhet som kan være objektiv, i den forstand at den er forankret i et sosialt rom, men også subjektiv, dvs. knyttet til tjenestens relasjonelle dimensjon. Geografisk nærhet, som innebærer at tjenestene leveres til enkeltpersoner i deres hjem eller innenfor en begrenset radius fra deres hjem, er her knyttet til en relasjonell nærhet idet tjenesteleverandøren trer i virksomhet der vedkommende bor, eller involverer seg i mellommenneskelige relasjoner i familien eller nabolaget¹⁵⁰.

I Europa er det lagt fornyet vekt på disse nærtjenestene, og man antar at det kan være behov for tre millioner arbeidsplasser for å dekke nye behov som følge av endrede livsstiler, nye familiestrukturer, økt yrkesaktivitet blant kvinner og nye forventninger blant eldre og gamle. For å studere dettes nærmere ble det gjennomført en undersøkelse i regi av Den europeiske kommisjon¹⁵¹ for å fastslå hvilke

¹⁴⁷ Se tekster sitert fra M. Godet og B. Majnoni, op. cit.

¹⁴⁸ Begrepene «lokalsamfunn, personlige og sosiale tjenester» er brukt i dokumentet som tallene nedenfor er hentet fra: OECD, 1994.

¹⁴⁹ Fransk «services de proximité».

¹⁵⁰ J.L. Laville (red.), Les services de proximité en Europe. Paris, Syros-Alternatives, 1992; M. Nyssens, F. Petrella, L'organisation des services de proximité à Charleroi: vers une économie plurielle? Les cahiers du CERISIS, 96/1. Centre de Recherche Interdisciplinaire pour la Solidarité et l'Innovation Sociale (CERISIS) - Hainaut, UCL, 1996.

¹⁵¹ Resulterte i et arbeidsdokument fra Den europeiske kommisjon i 1995: Les initiatives locales de développement et d'emploi (European Commission, 1995); denne undersøkelsen bekreftet viktigheten av disse nye aktivitetene og gjorde det mulig å utpeke 17 områder for å dekke nye behov. I Le premier rapport sur les initiatives locales de développement et d'emploi. Des leçons pour les pactes territoriaux et locaux pour l'emploi, arbeidsdokument fra Den europeiske kommisjon, november 1996, utpekte kommisjonen ytterligere to tjenester: sport og energikontroll.

aktiviteter det konkret er snakk om. Fire hovedsektorer ble notert: «tjenester tilknyttet hverdagsbehov, tjenester for å forbedre lokale tilbud, kultur- og rekreasjonstjenester, miljøtjenester»¹⁵². Det økte behovet for slike individuelle og kollektive tjenester skriver seg fra en rekke «viktige trender» i samfunnet – demografiske, sosiale og miljømessige.

Likevel ville det være feil å tro at nærtjenester spontant kan veie opp for den manglende sysselsettingen innen standardiserbare industrier og tjenester på samme måte som industriarbeidsplasser tok over for arbeid i landbruket. Det mye omtalte gapet mellom «potensielt» og faktisk antall arbeidsplasser som disse tjenestene representerer, beviser at «overløpseffekten»¹⁵³ til en relasjonell tertiærsektor innebærer minst to problemer.

Det første problemet, som særlig er relevant for individuelle tjenester, gjelder formulering av behov og tilpasning mellom tilbud og etterspørsel, og har å gjøre med at nærtjenester griper inn i brukernes privatsfære. Riktig nok er ikke disse tjenestene helt nye. Det nye er omfanget og de ulike måtene tjenestene blir «eksternalisert» på. Mens slike tjenestene tidligere i hovedsak ble utført av familien, endrer de innhold og status når «familien setter tjenestene bort til andre og dermed er med på å skape nye profesjoner og nye former for lønnet arbeid»¹⁵⁴. Husholdningene står dermed overfor dilemmaet mellom å «gjøre ting» eller å «få ting gjort», med alt dette innebærer av tunge valg alt etter «hvor vanskelig oppgaven er, hvor tilfredsstillende den er, hvilken hjelp som tilbys utenfra, delegeringsproblemer – spesielt ved at mennesker utenfra invaderer privatlivet, aktivitetens betydning for det bildet kvinnen (og menneskene rundt henne) har av sin egen rolle»¹⁵⁵. Komplexiteten i disse valgene viser det karakteristiske ved disse tjenestene: for at etterspørselen skal øke, må husholdningene være overbevist om at det er i deres interesse å delegere bestemte oppgaver som tidligere er blitt utført i hjemmesfæren, og de må ha tilstrekkelig tillit til tjenesteleverandørene.

¹⁵² Disse fire sektorene deles videre inn i 19 områder. Den europeiske kommisjon, *The local development and employment initiatives, Survey in the European Union*, mars 1995 ; Den europeiske kommisjon, *First report on local development and employment initiatives*, European Community, Luxembourg, 1996.

¹⁵³ Begrepet ble gjort berømt av A. Sauvy, *La machine et le chômage*, Dunod, Paris, 1980.

¹⁵⁴ J.C. Kaufmann, *Faire ou faire-faire? Familles et services*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 1996, s. 13.

¹⁵⁵ G. Favrot-Laurens, *Culture domestique et pratiques de délégation*, forskningsarbeid til bygnings- og arkitekturplan, Toulouse, 1996.

Det andre problemet, som også er av betydning for kollektive tjenester, er å sikre at tjenestene bærer seg økonomisk. Siden de er basert på et direkte forhold mellom tjenesteyter og bruker, kan ikke disse tjenestene utvikle seg i samme spor som standardiserbare industrier og tjenester, der utviklingen i stor grad har gått ut på å redusere produksjonstiden. Disse tjenestene kan altså by på rike jobbmuligheter fordi produktiviteten er begrenset, men kan ikke finansiere sitt «jobbskapingspotensiale» gjennom effektivisering. Dette forklarer den spesielle avhengigheten av en offentlig politikk for fastsettelse av priser og regelverk.

Selv om dette andre problemet spiller en viss rolle, er det første den klart viktigste grunnen til at omfanget av offentlige tjenester i den relasjonelle tertiærsektoren ikke har økt i den senere tid. Til tross for påstanden om at de offentlige tjenesters sentrale rolle i denne sektoren ikke utgjør noe problem¹⁵⁶, merker man seg at det ikke har skjedd noen massiv rekruttering i offentlig sektor i de europeiske landene. Den relative svekkelsen av de offentlige tjenester skyldes langt på vei økte tillitsproblemer: tjenestene vurderes i forhold til standarder som styrer både arbeidet som skal utføres og tjenestenes innhold, og som er etablert gjennom vedtak i representative demokratiske organer som fastsetter vilkårene for tildeling og hvilke midler som stilles til rådighet. Denne beslutningsprosessen skal sikre lik adgang, og det samme søkes oppnådd gjennom et klart skille mellom funksjonærer og tjenesteberettigede. Disse institusjonelle kjennetegnene viser seg mindre og mindre forenlige med de individualistiske verdiene de har bidratt til å etablere¹⁵⁷, og tjenestene er blitt sterkt kritisert for unødig sentralisering av de sosiale forhandlingene og umyndiggjøring av brukerne. En legitimitetskrise var for øvrig oppstått før den økonomiske krisen i velferdsstaten satte inn, og gjorde seg særlig gjeldende innen aktiviteter med en sterk relasjonell komponent. Innen sykehus og barneomsorg kjempet sosiale bevegelser av ansatte og brukere for frigjøring fra de hygienistiske modellene som var en byrde for de offentlige tjenestene. Hadde offentlige tjenester uten unntak vært synonymt med kvalitet og tilfredshet for ansatte og brukere, ville for øvrig de nyliberale angrepene på kostnadene med slike tjenester vunnet mindre gjenklang. Sosiale krefter ville også sannsynligvis ha insistert på institusjonalisering av disse nye aktivitetene i offentlig tjeneste, noe som

¹⁵⁶ T. Coutrot, op. cit., s. 42.

¹⁵⁷. «Velferdsstaten er en sterk drivkraft for individualisme», sier M. Gauchet, *La société d'insécurité*, i J. Donzelot, *Face à l'exclusion*, Éditions Esprit, Paris, 1991, sitert av R. Castel, op. cit., s. 395.

ikke hadde forekommet noe sted i Europa, der mobiliseringen var begrenset til bevaring av det eksisterende og ikke fokuserte på nye tjenester.

Det synes altså mildt sagt å være en overforenkling å hevde at en ren utvidelse av de offentlige tjenestene innen helse-, sosial-, utdannings- og kulturfunksjoner «ville tjene til å reparere en ødelagt sosial vev»¹⁵⁸. Dette betyr ikke at de initiativer som er tatt, nødvendigvis er entreprenørvirksomhet og at drivkraften er profitt, for risikovilje kan ikke reduseres til materiell interesse alene. Selv om ønsket om fortjeneste på investeringer er til stede, kan ikke dette være eneste forklaring på entreprenørens motivasjon. Entreprenørskap er kjennetegnet av ønsket om å få demokratiet til å vokse på lokalt nivå gjennom økonomisk aktivitet. Derfor kan vi snakke om samfunnsentreprenører. Ut over de finansielle hensyn som de uvegerlig må ta, skaper de nye former for «sameksistens» på grunnlag av et felles gode som de deler med andre, og som ofte forener dem i et sosialt nettverk som fremmer dette felles gode. I noen tilfeller er disse menneskene potensielle tjenestebrukere, som identifiserer behov og søker å dekke dem. I andre tilfeller er de profesjonsutøvere som kan spille rollen som mellommenn og påvise utilfredsstilte behov. De kan også være blandede grupper der brukere og profesjonsutøvere står side om side. I dette tilfellet kan utilfredsstilte behov identifiseres ved å føre sammen enkeltmennesker som har følt visse behov i sitt dagligliv, og profesjonsutøvere som er kjent godt til bestemte problemer. Ja, til tross for forskjellene mellom personene som er representert har de alle en ting felles: på grunnlag av sine erfaringer er de alle «interessenter på etterspørselssiden»¹⁵⁹. Dette gjør at slike interessegrupper kan være nyskapende på tjenesteområdet fordi de går ut fra en implisitt eller eksplisitt forståelse av at det ikke foreligger egnede svar på de problemene de står overfor. Deres tilnæringsmåte skiller seg fra de vanlige, som utelukkende støtter seg på markeds- og forbrukerundersøkelser. Det er den lokale karakteren som særmerker disse tjenestene, og deres framvekst henger sammen med det todelte nærhetsbegrepet: en objektiv nærhet forankret i et territorium og en subjektiv nærhet knyttet til tjenestens relasjonelle dimensjon.

Ved å skape et rom for lokal dialog, basert på interaktivt samspill, kan tilbud og etterspørsel avpasses og stereotype løsninger på påviste behov unngås. Slike fora dekker noe mer enn den fellesproduksjon som kjennetegner tjenester – de gjør

¹⁵⁸. L. Hoang-Ngoc, op. cit.

¹⁵⁹. For å overta et suggestivt begrep fra A. Ben Ner, T. Van Hoomissen, Non Profit Organisations in the mixed Economy, *Annals of Public and Cooperative Economy*, vol. 4, 1991, ss. 519-549.

det mulig for brukerne i fellesskap å etablere både tilbud og etterspørsmål, enten gjennom eget direkte engasjement eller via profesjonsutøvere som er blitt oppmerksomme på utilfredsstilte behov gjennom sitt kjennskap til lokalsamfunnet eller sin tilknytning til andre interessenter som av personlige årsaker tar ansvar for det aktuelle temaet.

Den viktigste lærdommen som kan trekkes av de europeiske undersøkelsene er at det to utviklingsscenariene for nærtjenester, gjennom offentlige tjenester og gjennom privat tiltak, ikke fullt ut tar hensyn til dynamikken i de initiativene som oppstår i det sivile samfunn. I disse initiativene opptrer mange prosjektforkjemperer som samfunnsentreprenører, og engasjerer seg i økonomisk handling til fordel for et mer demokratisk samfunn med støtte i sosiale nettverk som deler en overbevisning. Dette er et fenomen som er mer omfattende enn vanlig foretaksetablering og krever mer kollektivt entreprenørskap og etablering av offentlige nærarenaer, og river ned barrierene mellom økonomiske og politiske områder. Den europeiske kommisjon har derfor valgt uttrykket «lokale utviklings- og sysselsettingsinitiativer» i omtalen av dette fenomenet. Selv om offentlige myndigheter naturlig nok ikke kan skape initiativene for de aktuelle sosiale aktørene, kan de oppmuntre dem, selv om deres innsats på dette området hittil ikke har vært udelt heldig. Myndighetenes ansvar består her blant annet i å danne partnerskap rundt territorialbaserte initiativer, partnerskap som kan lede til en anerkjennelse av retten til genuint entreprenørskap, dvs. ett som er åpent for alle¹⁶⁰.

Lokale initiativer og arbeid

Lokale prosjekter som klarer seg gjennom oppstartfasen, utmerker seg gjennom de former for sysselsetting de genererer. De liberale hypotesene om at selvstendig arbeid vil erstatte lønnsarbeid, bekrefte absolutt ikke av de europeiske erfaringene på dette området: arbeidstakerne varierer ikke arbeidstiden for å passe den inn i en «fleksibel biografi», og man finner ikke mennesker som «betjener porteføljer av

¹⁶⁰ Ved å utarbeide konkrete betingelser for en rett til å starte ny virksomhet ville det bli mulig å møte «utfordringen til staten i dag», som i følge D. Méda består i å fremme «grupperinger og sammenslutninger som kan ta ansvar for visse interesser og oppmuntre enkeltmennesker til å satse på dem for å stimulere deres ønske om autonomi og frihet». D. Méda, op. cit., s. 302. Basert på eksperimenter utført av offentlige myndigheter kan det allerede fastslås en rekke elementer som inngår i retten til å starte ny virksomhet.

deltidsjobber»¹⁶¹. De nye formene for initiativ er ikke i ferd med «å erstatte de tradisjonelle standardarbeidsformene»¹⁶², slik en samlet litteratur vil ha oss til å tro. Tvert imot viser disse initiativene en søken etter «normalitet» i den forstand at de søker å skape arbeidsplasser som er langsiktige og heltidbasert, og som alle har rett til. Noe av det nye ved disse initiativene er at det ikke foreslås erstatninger for vanlig lønnsarbeid, men at de nye virksomhetstypene innbefatter den type sosial trygghet som normalt forbindes med lønnsarbeid.

Hvis prosjekter basert på lokalt initiativ ikke betaler minstelønn og ikke er bundet av kollektive avtaler eller kollektive rettigheter, er dette ulemper som de lokale initiativene må gripe fatt i, og ikke trender som de prøver å forsterke. Noen eksempler fra England er illustrerende: ansatte begynte å forlate jobbene sine og foretrakk den bedre betalingen de kunne få i den uformelle økonomien¹⁶³.

I europeiske land der den kontinentale modellen er mer vanlig, ligger en av de viktigste hindringene for å forstå de lokale initiativenes rolle i at de forveksles med tiltak mot arbeidsledigheten. Det er også en motsetning mellom midlertidige jobber og permanente behov. I 1980-årene erkjente staten at i kampen mot arbeidsledigheten kunne den ikke handle alene. Den la derfor vekt på lokalt engasjement, men bare som et instrument for å lette reintegreringen av de vanskeligstilte. Etter hvert som slike prosjekter ble stadig mer populære som et middel mot ledigheten, ble de låst til programmer og tiltak som var uforenlige med deres egentlige hensikt. Resultatet var gjensidig frustrasjon: lokale myndigheter og administratorer som støttet slike initiativer var skuffet over resultatene som ble oppnådd, mens de som stod bak initiativene hevdet at de ikke fikk tilstrekkelig støtte. Alt i alt har utbredelsen av midlertidige og lavtlønte arbeidskontrakter virket svekkende på mange yrker som anses som «simple jobber».

Når lokale initiativer blir fanget i en slik felle, fungerer de mer som smertebehandling for å lindre virkningene av lønnsarbeidets degraderte status. Hvis målet med jobbskaping gjennom lokale initiativer bare er å ansette arbeidsledige, og hvis det i forbindelse med slik jobbskaping ikke skjer en betydelig kollektiv nedsettelse av gjennomsnittlig arbeidstid, kan det oppstå en todelt økonomi. Den vil på den ene siden bestå av en internasjonalisert økonomi som velger ut «anstøtelige» arbeidstakere, og på den andre en lokal økonomi for dem som er ghettoisert

¹⁶¹ I. Perquillhem, *L'émergence de nouvelles organisations du travail et de nouveaux comportements professionnels dans les initiatives locales de développement et d'emploi*, CRIDA-LSCI, CNRS, 1998.

¹⁶² B. Kosistinen, A. Nieminen, *Sociological Literature on the Future of Work*, University of Tampere, 1997.

som «uansettelige» i et sterkt konkurransepreget økonomisk miljø. Her ligger faren i Rifkins forslag, som går ut på å finansiere en tredje sektor ved å innføre en sosial lønn for dem som tidligere har vært arbeidsledige. Når offentlig finansiering bare tilbys en viss målgruppe i befolkningen, og når det skjer ved å gi mottakerne en spesiell status – jf. trenden i Tyskland og Frankrike – er i praksis en tredje sektor for gjeninntreden i arbeidsmarkedet¹⁶⁴ etablert. Kategoriseringen av enkeltpersoner ut fra grad av ansettelighet fører til at de tildeles en status et sted mellom arbeid og opplæring, noe som gir grunnlag for en «sosial integrasjonsøkonomi» som blir stadig mer isolert fordi den ikke lenger utgjør en overgangsfase på veien tilbake til arbeidsmarkedet, men snarere en sektor der deltakerne er fanget, uten noen reell mulighet for å unnsnippe¹⁶⁵. Selv om Méda synes å hevde at noen av forfatterne som har analysert de lokale initiativene, ikke i tilstrekkelig grad har forutsett denne dualismen¹⁶⁶, har de fleste av dem faktisk påpekt faren for en slik utvikling. De nye aktivitetsformene kan selvsagt ikke oppnå legitimitet så lenge myndighetene forbeholder dem for svakerestilte grupper i befolkningen, og heller ikke med mindre de fører til «varige og verdige jobber med en anerkjent profesjonell status»¹⁶⁷.

Lokale initiativer: Fra utspring til konsolidering

Etter å ha sett at alle lokale initiativer begynner med en felles struktur, kan vi nå analysere de forskjellige prosessene som fører til at de blir institusjonalisert.

Den første institusjonaliserte formen er kommersiell forretningsdrift som primært støtter seg på markedsførte varer. I denne strukturen forsvinner det sosiale støttenettverket, og forretningen, som fremfor alt er forpliktet til jobbskaping og

¹⁶³ Se eksemplet «Fergulsie Park Community Holdings Ltd », i J.L. Laville, L. Gardin, Les initiatives locales en Europe, op. cit.

¹⁶⁴ B. Eme, Participation sociale et formes plurielles d'insertion, i J. Defourny, L. Favreau, J.L. Laville, Insertion et nouvelle économie sociale, Desclée de Brouwer, Paris, ss. 293-320.

¹⁶⁵ G. Roustang, J.L. Laville, B. Eme, D. Mothé, B. Perret, Vers un nouveau contrat social, Desclée de Brouwer, Paris, 1997.

¹⁶⁶ B. Eme, Insertion et économie solidaire, i B. Eme, J.L. Laville, Cohésion sociale et emploi, Desclée de Brouwer, 1994, ss. 157-194 ; B. Eme, J.L. Laville, « L'intégration sociale entre conditionnalité et inconditionnalité », Revue française des affaires sociales, nr. 3.96, 1996.

¹⁶⁷ A. Lipietz, La société en sablier, op. cit., s. 267.

arbeidsetikk, klarer å bli selvfinansierende ved å selge personlige tjenester som rengjøring eller stryking.

Den andre formen for institusjonalisering er det lokale offentlige foretak som har et formål av mer generell interesse, og som primært befatter seg med kollektive tjenester. I denne formen dekker det offentlige utgiftene med tjenestene og anerkjenner initiativets bidrag til fellesskapet fordi det involverer felles interesser, for eksempel miljøvern, som må dekkes gjennom offentlig finansiering.

Om kommersiell forretningsdrift og lokale offentlige foretak synes å være logiske og forutsigbare former for institusjonalisering, finnes det nok en vanlig form. Dette er en hybrid av markedsbaserte, markedsuavhengige og ikke-finansielle varer og tjenester som strekker seg utover den midlertidige oppstartfasen for et initiativ og danner en stabil organisasjon. Termen «sosialt foretak» – et privat foretak med sosialt formål¹⁶⁸ – begynner å bli vanlig brukt om dette fenomenet i Europa. Sosiale foretak kan være en god løsning fordi de yter tjenester som på samme tid er individuelle og halv-kollektive, det vil si de kommer både samfunnet og den enkelte bruker direkte til gode: ved å bekjempe ulikhet, ved å styrke de sosiale båndene og ved å tjene som talerør for innbyggerne. Sosiale foretak er altså slike som leverer sosialt nyttige tjenester til beste for hele lokalsamfunnet. Å hjelpe vanskeligstilte grupper med å vinne nytt innpass i arbeidsmarkedet er bare én blant mange mulige former for sosialt og økologisk nyttige initiativer. Hvis rekruttering av kandidater til arbeidsmarkedsprosjekter krever finansiering av stillinger¹⁶⁹, og tjenestene som disse stillingene leverer har gunstige konsekvenser for samfunnet, må det ytes egen tilleggsfinansiering for å betale for behovene som stettes av selve aktivitetene.

Den tredje sektor og solidarisk økonomi

Den unike måten et lokalt initiativ former tilbud og etterspørsel på samtidig, mangfoldet i institusjonaliseringsprosessene og det brede utvalget av sosialt nyttige tjenester de tilbyr, gjør at det er vanskelig å si hvorvidt prosjekter innen lokalt initiativ utgjør en tredje sektor. På det konseptuelle plan kan det å åpne en ny sektor selvsagt være en måte å fremme dens aktiviteter på, men det kan også føre til

¹⁶⁸. C. Borzaga, A. Santuari (dir.), *Social Enterprises and New Employment in Europe*, Trentino, in co-operation with European Commission-DGV, CGM-Consorzio nazionale della cooperazione sociale, 1998.

¹⁶⁹. Det er viktig å finansiere arbeidsplassene og ikke personene for å unngå negative virkninger, A. Lipietz, *La société en sablier*, op. cit., s. 265.

utsatt anerkjennelse og åpne døren for opportunister. Har vi ikke her egentlig med noe mer enn en sektor å gjøre? Er det ikke også et tredje system¹⁷⁰, en tredje innfallsvinkel¹⁷¹?

Uten å gi noe endelig svar på dette spørsmålet kan vi slå fast at troverdigheten til sosiale foretak ligger i at de springer ut fra forestillingen om en solidarisk økonomi. Deres økonomiske aktivitet er med andre ord «innbakt»¹⁷² i solidaritet, altså prinsipper som rettferdighet og likhet. Initiativ og solidaritet blir ett fordi enkeltpersoner frivillig går sammen om tiltak som vil skape økonomisk aktivitet og arbeidsplasser, samtidig som de skaper en ny sosial solidaritet og forsterker den sosiale samhörigheten.

Dette perspektivet benyttes av en rekke nettverk av sammenslutninger, som ser på seg selv som verktøy for en slik solidarisk økonomi¹⁷³. Samtidig som det er viktig å unngå forenklede sammenlikninger mellom solidarisk økonomi og ordinær gjeninntreden i arbeidsmarkedet, kan vi også stille et annet relevant spørsmål: problemet med å skape institusjoner som lettere kan kombinere forskjellige ressurser. Nedarvede institusjonelle strukturer fokuserer fortsatt på offentlig og privat sektor alene, og ser bort fra at det kan finnes andre dimensjoner i dagens økonomi.

3 Pluralistisk økonomi og fornyet offentlig engasjement

Mange forfattere kan ikke eller vil ikke forstå denne problemstillingen. Blant annet drøfter Méda disse dels produktive, dels sosiale aktivitetene, der lønnsomhetskriteriene er helt andre enn i primærsektoren. «Hvis de subsidieres av de andre sektorene, og hvis deres eneste hensikt er å skaffe inntekter i bytte mot sosialt nyttige aktiviteter, er de ikke da sosialbistand i forkledning?»¹⁷⁴ spør hun. «For å

¹⁷⁰ Uttrykket som benyttes av DGV (Employment) of the European Commission i 1997.

¹⁷¹ Cf. G. Aznar, *Le troisième secteur : 1 million d'emplois*, stensil, s. 15.

¹⁷² Den engelske termen «embeddedness» er sentral hos K. Polanyi og M. Granovetter ; jf. J.L. Laville, « Le renouveau de la sociologie économique », *Cahiers Internationaux de Sociologie*, Volume CIII - Sociologies économiques, Presses universitaires de France, juli-desember 1997.

¹⁷³ Et «nettverk for en solidarisk økonomi» (Inter-réseaux de l'économie solidaire) har eksistert i Frankrike siden 1997.

¹⁷⁴ D. Méda, *Travail, emploi, activités : redéfinitions en cours*, op. cit. s. 25.

unngå en slik karakteristikk måtte det ikke være mulig å se forskjell på slike aktiviteter og klassiske jobber. Og om så var tilfelle, kunne man jo klare seg med etableringsstøtte»¹⁷⁵. Kort sagt, hvis man avskriver sektoren for gjeninntreden som irrelevant, blir det ikke annet igjen enn selvfinansierte aktiviteter eller offentlige tjenester finansiert av skatt på markedsaktiviteter¹⁷⁶. Denne analysen kan sammenlignes med Castel og Schnapper: «Det er gjennom produktivitetsøkninger i konkurransesektoren andre aktiviteter kan finansieres». Igjen er det denne avhengigheten av markedsøkonomien som trekkes fram som en forutsetning for utviklingen av en kvartærsektor. Markedsøkonomien ville fortsatt følge sin uavvendelige logikk, men det vil være mulig å begrense dens virkninger gjennom beskatning slik at aktiviteter med en helt annen logikk kunne utvikle seg spontant parallelt med den.

Disse ideene, presentert av forfattere som alle er motstandere av den tøylesløse liberalismen, viser styrken i en økonomisk ideologi som sier at bare markedsøkonomien skaper verdier. Det er en ideologi som knytter etablering av aktiviteter i offentlig eller kvartær sektor til markedsvekst: «det er effektiviteten i konkurransesektoren som gjør det mulig å skape sysselsetting i den sosiale sektor»¹⁷⁷ eller gir rom for å finansiere en samfunnslønn som igjen gjør det mulig å skape «en sektor som fremmer autonomt arbeid og sosial samhörighet»¹⁷⁸.

Men mange punkter i denne tolkningen kan diskuteres.

3.1 Vekst, omfordeling og sysselsetting: En ny giv

For det første fører en slik tolkning til vekstmaksimering. Nå kan man spørre seg hva vekst betyr i en økonomi der to tredjedeler av sysselsettingen ligger i tjenesteytende sektor. Gadrey¹⁷⁹ påpeker at begrepene produktivitet og vekst opprinnelig er innrettet på samlebåndsproduksjon, og undrer seg på om vestlige land «er på leting etter ny utvikling nå som veksten er slutt, og samtidig søker etter de nødvendige intellektuelle verktøyene for å analysere denne utviklingen». Det

¹⁷⁵ Ibid., s. 23.

¹⁷⁶ Slik hun forklarer ovenfor; se sitat s. 307.

¹⁷⁷ D. Schnapper, op. cit., s. 81.

¹⁷⁸ J.M. Ferry, *L'Allocation universelle*, Paris : Les Éditions du Cerf, 1995.

¹⁷⁹ I hans bok *Services: la productivité en question*, Desclée de Brouwer, Paris, 1996.

innebærer at «bærekraftig» vekst må tas med i betraktningen, dvs. man må evaluere vekstens innhold for å avgjøre om den samlede økningen i bruttonasjonalprodukt faktisk fører til økt livskvalitet. Kort sagt, i stedet for å stole blindt på vekst er det nødvendig å se nærmere på de følger den får for dagens samfunn. Selv om man ikke er kategorisk motstander av vekst, har ett av problemene med de gjengse økonomiske oppfatningene vært tendensen til å gjøre vekst til et opphøyd dogme. Resultatet har vært at den politiske diskusjonen om vekstens innhold har forstummet. For å unngå politisk avmakt må veksten settes inn i sitt rette perspektiv, dvs. den må verken fordømmes eller helliggjøres.

For det andre ser representantene for denne tolkningen på sysselsetting og fritt valgte aktiviteter som uavhengige fenomener. Etter deres mening er omfordelingsmekanismer tilstrekkelig for å løse krisen, styrke de offentlige tjenestene og fremme «sosialt liv, familiesamhørighet, gjensidig samarbeid og frivillig hjelp» og således garantere «vennskapelige relasjoner der enhver uten videre godtar andres egenverdi»¹⁸⁰. Man glemmer at forskjellige sektorer av markedet, hvorav noen kan bli «morgendagens vekstmarkeder»¹⁸¹, vektlegger «ensomhet og menneskelig kontakt» i ulik grad, og at dette reiser antropologiske spørsmål som vil få betydning for livsformene i vårt framtidige samfunn. Tidligere gjorde veksten dagliglivet mer utholdelig, idet den bidro til å frigjøre menneskene fra begrensninger knyttet til alder og kjønn. Til dette bidro også sterke sosialiseringsinstitusjoner (fagforeninger, familie, skole, kirke...) og en tradisjonell økonomi dypt rotfestet i samfunnslivet. Produksjonen var orientert mot familieenheten, og markedet var tettere sammenvevd av menneskelige relasjoner. Nå som før må samfunnet sørge for muligheter for primære¹⁸², stabile sosiale relasjoner for at den frigjøringen som markedsøkonomien¹⁸³ bidrar til, ikke skal forfalle til negativ individualisme¹⁸⁴ som går

¹⁸⁰ A. Gorz, *Métamorphoses du travail : quête du sens*, op. cit., s. 209.

¹⁸¹ As M. Godet puts it, op. cit., s. 289.

¹⁸² Alain Caillé og Jacques Godbout snakker om «primærsosialitet», som representerer «den reelle, symbolske eller tenkte forbindelsen mellom mennesker som samhandler direkte», eller, i et fenomenologisk perspektiv, «det konkrete subjektive rom» ; J. Godbout, A. Caillé, *L'esprit du don, La Découverte*, Paris, 1992, s. 197.

¹⁸³ Som frigjør seg fra de byrdefulle sosiale relasjonene basert på gaver og gratistjenester, jf. G. Simmel, *Philosophie de l'argent*, Presses universitaires de France, Paris, 1987, (fransk oversettelse).

¹⁸⁴ Begrepet negativ individualisme er utviklet av R. Castel. Se: *Métamorphoses de la question sociale*, op. cit., ss. 463-469.

ut over de svakeste. Når slike relasjoner ligger til grunn, gir dette en trygghet som muliggjør en individualisering som styrker de sosiale båndene snarere enn å ødelegge dem. I denne forbindelse gjør den institusjonelle oppløsningen og marginaliseringen av den tradisjonelle økonomien, parallelt med de store selskapenes jakt på konvensjonelle markeder, at det blir vanskelig å opprettholde markedsuavhengige sosialiseringsformer. Dette er utfordringer som må møtes med offentlig politikk, for det ville være ubetenksomt å la et marked innen personlige tjenester utvikle seg for deretter å klage over oppløsning av sosiale bånd og svekket offentlig engasjement. Kommersialisering av det offentlige liv forsterker også tilbaketrekningen til privatsfæren og den politiske likegyldigheten.

Alternativet i de relasjonelle tjenestene ligger mellom en ren forbruksstrategi på den ene siden, der staten oppmuntrer store bedrifter til å gå inn på disse tjenestekområdene, og på den andre siden en strategi for å støtte lokalt initiativ der tjenester mobiliseres «for å utvikle eller skape institusjoner til fremme av autonomi og samfunnsdeltakelse»¹⁸⁵. Arbeidsplasser vil bli skapt uansett hvilket alternativ som velges i offentlig politikk, men den sosiale dynamikken som skaper disse arbeidsplassene vil være helt forskjellig i hvert tilfelle. I den senere tid har begge disse utviklingsformene gjort seg gjeldende innenfor de relasjonelle tjenestene ved at private entreprenører har gjort sitt inntog, samtidig som det lokale initiativ har blomstret. Statlige reguleringer vil langt på vei bestemme de to utviklingsformenes framtid¹⁸⁶.

Dilemmaet som er nevnt ovenfor, illustrerer det kunstige ved alternativer som søker å styrke den offentlige sektors stilling på dette området og hevder at en slik utvikling ikke byr på noen problemer¹⁸⁷. Enten man liker det eller ikke, driver industrilandene en stadig sterkere innsnevring av offentlig sektor. Ønsket om å gi den ny legitimitet forblir derfor tomt snakk så lenge det ikke følges opp av en mer åpen holdning til lokale initiativer. Som noen eksempler fra Frankrike viser, kan imidlertid anerkjennelse av lokale initiativer bidra til fornyet offentlig engasjement. Dette kan på nytt skape en positiv holdning til «den enkeltes plass i den urbane struktur, sosial nytteverdi basert på engasjement i det bymessige liv og

¹⁸⁵ S. Juan, «Les segmentations symboliques instituées et vécues», i Gauthier (red.) *Aux frontières du social: l'exclu*, Harmattan, Paris, 1997.

¹⁸⁶ Dette gjelder desto mer fordi de relasjonelle tjenestene som nevnt ikke kan basere seg på vesentlige produktivitetsøkninger.

¹⁸⁷ Se kommentarer fra T. Coutrot og F. Lefresne.

utvikling av aktiviteter til beste for fellesskapet, noe som vil styrke det vi kjenner som den solidariske økonomien. [...] Mens noen kollektive behov nødvendigvis må komme inn under statens eller lokale myndigheters ansvarsområde, kan medlemmer av lokalsamfunnet ta ansvar for de andre behovene på gunstige måter. Dette krever selvsagt et visst spillerom for individuelt og kollektivt initiativ, men uten at de grunnleggende rettighetene som alle har krav på utfordres»¹⁸⁸.

Relasjonelle tjenester anses altså ikke lenger automatisk som en del av offentlig sektor, og den offentlige debatten vil avgjøre hvordan relasjonelle tjenester skal fordele seg på offentlige tjenester, lokale foretak og sosiale foretak (sammenslutninger, kooperativer osv.). Disse tre institusjonsformene kan ha varierende evne til å formulere løsninger som distanserer dem fra de funksjonelle og «deterritorialiserte» perspektivene som preger de store, kommersielle interessene i privat sektor.

For alle som går inn for en kvartærsektor og for «frivillige aktiviteter utført som en del av det gjensidige hjelpenettverket»¹⁸⁹, er første bud å frigjøre seg fra den funksjonelle rasjonalitetens makt. Tendensen de har felles ligger i at de ser på hele sfæren av sammenslutninger som en referanseramme for frigjort tid, der individet får anledning til å produsere noe selv. Men empiriske fakta synes ikke å bekrefte denne forestillingen, som forutsetter at man identifiserer hva som er sammenslutningens «essens»¹⁹⁰.

Siden sammenslutninger er en fleksibel form, kan man på den ene siden spørre hvorfor det feilaktig settes likhetstegn mellom «sammenslutningssfæren» og «ikke-arbeidssfæren». Selv om relasjonelle tjenester har en sterk emosjonell dimensjon fordi de griper inn i berørte menneskers personlige liv, betyr ikke dette at aktørene bare opererer ut fra sosial interesse og frivillighet. Ethvert forsøk på å sette likhetstegn mellom «sammenslutning» med «tid frigjort fra lønnsarbeid» synes reduksjonistisk på bakgrunn av tidligere erfaringer, som har vist at en rekke slike sammenslutninger utgjorde nyskapende strukturer som dannet grunnlag for etablering av arbeidsplasser innen sosiale tjenester, for deretter å fungerte som forum for kritisk analyse av tjenestenes betydning for brukerne. Blant annet ble tidligere former for profesjonalisering kritisert. En rekonstruksjon av prosjekter innen

¹⁸⁸ Tale av Frankrikes statsminister L. Jospin i anledning innvielsen av Conseil national des villes (nasjonalt fellesorgan for alle bystyrer), 25. juni 1998, Paris.

¹⁸⁹ A. Gorz, *Métamorphoses du travail : quête du sens*, op. cit., s. 180.

¹⁹⁰ Som Roger Sue, som ser på relasjonelle tjenester som tilsvarende «den naturlige sammenslutningssfære», R. Sue, *La richesse des hommes*, Editions Odile Jacob, 1997.

lokalt initiativ viser i tillegg at sammenslutninger var bedre egnet til å kombinere betalt og ubetalt arbeid enn til å opprettholde forestillingen om en abstrakt ikke-arbeidssfære.

På den annen side synes relasjonelle tjenester ikke utelukkende å være sammenslutningenes domene, dvs. en arena der tjenestene i seg selv krever en slik organisasjonsform. Faktisk er det stikk motsatt: den dominerende trenden går i retning av økt konkurranse. Vi ser snarere et økende mangfold av tjenesteytere enn en tendens til monopolisering. Sammenslutninger kan vanskelig plasseres i en bestemt sektor, siden deres virkeområde delvis faller sammen med både privat og offentlig sektor. Siden området for sosiale tjenester ikke er reservert for sammenslutninger alene – store firmaer er også sterkt interessert – er det vanskelig å se hvordan sammenslutninger skulle kunne unngå stigmatisering hvis deres aktiviteter bare resulterte i rett til en sosial inntekt mens private firmaer involvert i de samme aktivitetene skapte «virkelige» jobber. Sagt på en annen måte: postulatet om at sammenslutninger, på grunn av originaliteten i de sosiale forbindelsene de skaper, vil kunne holde seg unna lønnsarbeidets område, kan i en konkurranseutsatt situasjon bli til en framtidig ulempe.

Siden de er under press fra utenforliggende faktorer, bidrar endringer internt i sammenslutningene mindre til å bevare den autonome sfæren enn til å fremme debatten om anvendelige hybrider av autonomi og heteronomi som foregår blant de involverte sosiale aktørene. Med hensyn til sammenslutninger som har endret karakter, vil «et fullstendig skille mellom heteronom og autonom sfære by på et teoretisk og praktisk problem»¹⁹¹. Her er vi inne på den vesentligste forskjellen mellom Gorz og Méda på den ene siden og representantene for den solidariske økonomien på den andre. Førstnevnte benytter de forskjellige dimensjonene i menneskets eksistens, blant annet økonomi og politikk, som grunnlag for en analyse der de sosiale arenaene for disse dimensjonene holdes atskilt, mens de samme dimensjonene hos sistnevnte tolkes på en måte som ikke fører til en slik inndeling i forskjellige kategorier. Den solidariske økonomien vektlegger faktisk begrepet hybridisering. Uansett viser de endringer som har skjedd innenfor sammenslutninger at de ikke danner en selvstendig sfære for personlig utfoldelse

¹⁹¹ B. Eme, op. cit., s. 251. Se også hele kapitlet «L'inconditionnalité d'un agir ensemble non institué», ss. 250-252.

og individualisering, frigjort fra den sosiale determinismens favntak. Likevel er det nettopp en slik forestilling som ligger til grunn for teoriene til Gorz¹⁹².

Fra marked/stat til pluralistisk økonomi

Å satse på omfordeling for å overvinne «krisen», enten ved å utvide offentlig sektor eller ved å innføre borgerlønn, betyr i praksis å beholde en restriktiv økonomi der sosial framgang er avhengig av resultatene i markedøkonomien. Troen på en slik sammenheng er utbredt blant liberalere og sosialdemokrater, selv om de ofte trekker motsatte konklusjoner. Og som vi nettopp har sett, kan den for øvrig bare ha negative effekter: problemene i tilknytning til sysselsetting, sosial samhörighet og samfunnsborgerskap skilles fra hverandre, noe som i sin tur fører til funksjonelle reaksjoner som ikke evner å bekjempe sykdomstrekene som faktisk foreligger¹⁹³.

For ikke å videreføre disse sykdomstrekene er det nødvendig å utvide horisonten og innføre en bredere definisjon av økonomien, en definisjon som skiller mellom tre poler:

- Markedsøkonomien er en økonomi der produksjonen av varer og tjenester er motivert ut fra materiell interesse, mens distribusjonen av varer og tjenester overlates til markedet, som fastsetter prisen ut fra tilbud og etterspørsel. Forholdet mellom tilbyder og etterspørter etableres kontraktmessig på grunnlag en interesseberegning som tillater en autonomisering i forhold til andre sosiale relasjoner utenom markedet.
- Den markedsuavhengige økonomien er en økonomi der produksjon og distribusjon av varer og tjenester overlates til velferdsstaten, som tar ansvaret for fordeling og organisering. I stedet for å mobilisere markedet benyttes et annet økonomisk prinsipp, omfordelingsprinsippet, for å sikre borgernes individuelle rettigheter. Takket være dette har borgerne adgang til sosiale velferdsordninger, eller trygd hvis de tilhører de svakeste gruppene. Det offentliges rolle består i å levere varer eller tjenester i samsvar med en omfordelingsdimensjon (fra rike til fattige, fra aktive til inaktive osv.). Reglene som styrer denne

¹⁹² Se: J.L. Laville, Associations et activités économiques : l'exemple des services de proximité, La Revue du MAUSS, (utkommer halvårlig), Une seule solution, l'association ? Socio-économie du fait associatif, nr. 11, første halvår 1998, ss. 178-208.

¹⁹³ Som vist i følgende kollektive arbeid: H. Defalvard, V. Guienne (red.), Le partage du travail, Desclée de Brouwer, Paris, 1998, se særlig bidragene fra B. Eme og V. Guienne.

dimensjonen fastsettes av offentlige myndigheter underlagt demokratisk kontroll¹⁹⁴.

- Den pengeløse økonomien er en økonomi der produksjon og distribusjon av varer og tjenester er basert på gjensidighet. Gjensidighet er en relasjon som etableres mellom grupper eller personer i form av goder som bare får mening etter en beslutning om å etablere en sosial forbindelse mellom deltakerne. Dette er en original form for økonomisk handling basert på et elementært sosialt faktum, nemlig gaven. Gaven krever en motgave, som paradoksalt nok har form av en forpliktelse, og gjennom denne kan gruppen eller personen som mottar gaven utøve en bestemt frihet. Mottakeren oppmuntres faktisk til å gi tilbake, men er ikke underlagt noen ekstern tvang: mottakeren bestemmer selv. Gavekonseptet er derfor ikke synonymt med altruisme og gratisgoder. Det er en kompleks blanding av interessefrihet og egeninteresse. Gjensidighetsforholdet er imidlertid det motsatte av en markedstransaksjon fordi det er uløselig knyttet til menneskelige relasjoner der ønsket om anerkjennelse og makt også spiller inn. Det skiller seg fra omfordelingstransaksjonen ved at det ikke er pålagt av en sentral myndighet. I en viss grad kan husholdningsøkonomien anses som et resultat av en form for gjensidighet begrenset til familiegruppen. Dette prinsippet, som består i å produsere for eget forbruk for å dekke behovene til sin «naturlige» tilhørighetsgruppe, kan assimileres til en spesiell form for gjensidighet.

Ved å vektlegge disse tre polene unngår man enhver mystifisering av markedøkonomien og bidrar til å gjenskape et komplekst system for produksjon og fordeling av verdier. Markedsøkonomien bygger blant annet på en patriarkalsk orden, idet 80 prosent av alle personlige omsorgsfunksjoner fortsatt utføres av kvinner i en husholdningsøkonomi som ikke fanges opp av statistikken. Det å måle dette ubetalte arbeidet er en helt nødvendig forutsetning for å gjøre det mindre elastisk og mer likelig fordelt, samtidig som den virkelige verdien av kvinners bidrag til infrastrukturen i samfunnet vil kunne påvises. Bedriftene er langt fra de eneste som skaper verdier, men de drar nytte av mange former for kunnskap som deres

¹⁹⁴ Som understreket av P. Strobel, *Service public, fin de siècle* i C. Gremion (red.), *Modernisation des services publics*, Commissariat général du plan, Ministère de la recherche, La documentation française, Paris, 1995.

ansatte tilegner seg i husholdningsøkonomien. Slik arver de sosial kapital¹⁹⁵, eller symbolske og kulturelle ressurser som øker med rikdommen i de relasjoner som er personalisert i familien og nabolaget.

Selv om markedsøkonomien er avhengig av den pengeløse økonomien, understreker tredelingen av produksjonsvirksomhetene også den gjensidige avhengigheten mellom markedsøkonomien og den markedsuavhengige økonomien. Den økende betydningen av forskjellige tjenesterelasjoner, som strekker seg langt utover tertiærsektoren, gjør at omfanget av immaterielle investeringer¹⁹⁶ blir en bestemmende faktor, og disse er i betydelig grad avhengige av offentlig sektor. Et godt utdanningssystem, fra grunnskole til universitet, god voksenopplæring og pålitelige nettverk for intellektuell utveksling blir viktige konkurransefortrinn. Også markedsøkonomien er sterkt avhengig av omfordeling. Blant annet er det klart påvist at det produksjonsorienterte landbruket også er det mest subsidierte: i følge Den europeiske kommisjon går tre fjerdedeler av subsidiene til en fjerdedel av jordbrukseiendommene.

Motsetningen mellom markedsøkonomien og den markedsuavhengige økonomien har derfor mer med retorikk enn med fakta å gjøre. Også store bedrifter med høy verdiskapning belaster samfunnet gjennom offentlige investeringer, offentlige innkjøp og gunstige finansieringsordninger, og store industrier (luft- og romfart, bil, stål osv.) er i høy grad avhengige av politiske vedtak og statsmaktens logikk. Den markedsuavhengige økonomien kan heller ikke bare sies å tappe markedsøkonomien. Faktisk bidrar den ikke ubetydelig til forbruket: i Frankrike utbetales det nær 180 milliarder franc i sosiale ytelser til mellom 12 og 13 millioner mennesker, som dermed unngår fattigdom, og 7 til 8 millioner lever av garantert minsteinntekt. I et større perspektiv unngår 45 prosent av de voksne innbyggerne i Frankrikes storbyer fattigdom takket være ressurser som de mottar fra sosialvesenet¹⁹⁷.

Som P. Veltz sier, «i realiteten kan den avanserte markedsøkonomien bare fungere ved å mobilisere alle former for sosiale ressurser utenom markedet. Den er åpenbart basert på en enorm ansamling av materielle og immaterielle kollektive

¹⁹⁵ For å bruke samme uttrykk som R.D. Putnam, *Making Democracy Work : Civil Traditions in Modern Italy*, Princeton, Princeton University Press, 1993.

¹⁹⁶ Definert som samlet forbruk på menneskelige intellektuelle goder; jf. C. Afriat, P. Caspar, *L'investissement intellectuel, Essai sur l'économie de l'immatériel*, Economica, Paris, 1988 ; se også P. Combemale, INSEE Ecoflash, 22. oktober 1987.

¹⁹⁷ For bare å referere noen få tall fra P. Rosanvallon, *La nouvelle question sociale. Repenser l'Etat-providence*, Paris : Le Seuil, 1995, ss. 107-108.

infrastrukturer (fysiske innretninger, utdanning, helse etc.), en ansamling som ofte «glemmes» av private aktører i våre land. Man blir imidlertid minnet om hvor avgjørende disse sosialiserte støttefunksjonene er når man står overfor soner der de er mangelfulle. Men den moderne økonomien mobiliserer også mange former for lokale ressurser i dybden, noe som gir lettere sammenfall mellom handling og representasjon. Det er her territoriet kommer til sin fulle rett som reservoar for ferdigheter og gjensidig tillit mellom aktørene, og muliggjør forsterket læring»¹⁹⁸.

Kort sagt kan man ikke på grunnlag av en empirisk økonomisk analyse i fullt alvor forsvare framstillingen av markedsøkonomien som eneste kilde til velstand for et helt samfunn. Analyser av arbeidslivet har et mer realistisk og mindre ideologisk perspektiv enn markedsøkonomien, et perspektiv der økonomien inkluderer markedet, med andre ord en pluralistisk økonomi der markedet er en av komponentene, men på ingen måte den eneste som skaper verdier¹⁹⁹. Uten å undervurdere markedsøkonomiens rolle, og uten å innføre noen falsk symmetri mellom de tre økonomiske polene, kan det stilles opp en hypotese om at kombinasjoner mellom disse tre polene utgjør politiske konstruksjoner som utvikler seg i takt med sosio-historiske perioder.

I denne pluralistiske økonomien kan den solidariske økonomien synes å være uavhengig av markedsøkonomiens resultater. Den kan oppfattes som en medspiller som bidrar til verdiskaping og mer rettferdig fordeling av verdiene idet den etablerer tilknytningspunkter mellom polene, tilknytningspunkter som ikke hviler på avhengighetsforholdene i husholdningsøkonomien, men oppstår som resultat av frivillig engasjement i det offentlige rommet som dagliglivet utspiller seg i. Mennesker slutter seg frivillig sammen og bidrar til at det etableres økonomisk aktivitet og arbeidsplasser, noe som samtidig styrker den sosiale samhörigheten gjennom nye sosiale solidaritetsrelasjoner. Den solidariske økonomien kan dermed fornye det politiske samspeillet og forsterke de sosiale båndene samtidig som den skaper jobber, men den kan ikke gjøres til et instrument for sysselsetting uten å miste sin substans. Den skal ikke tjene som en kur mot arbeidsledigheten, men legge til rette for relasjoner mellom lønnet og frivillig arbeid innenfor en ramme der brukere, arbeidstakere og frivillige blir deltakere i kollektivt utviklede tjenester.

¹⁹⁸ P. Veltz, «La mondialisation : de quoi parle-t-on ?», Etudes pour une région, Région Nord-Pas de Calais, Conseil régional nr. 2, januar 1998.

¹⁹⁹ Cf. R. Passet, Les voies d'une économie plurielle, Transversales Sciences Culture (spesialutgave), L'Alternative, 32, mars-april 1995.

3.2 Endrede former for offentlig engasjement

Den pluralistiske økonomien distanserer seg ikke bare fra den simplistiske harmonien som tilhengerne av det lokale initiativ står for når de snakker om å «utvinne» jobber, men også fra dem som ut fra en overdreven tro på statens evne til å omdisponere ressursene går inn for å dele på arbeidet. Den pluralistiske økonomien søker løsninger som kombinerer to slags logikk, initiativ og deling, i stedet for å fokusere på de angivelige motsetningene mellom dem. Ingen av dem kan i seg selv løse ledighetsproblemene, men et samspill vil være en nøkkelfaktor for framtidige arbeidsformer. Dette kan oppnås ved å koble en kollektiv nedsettelse av arbeidstiden med en solidarisk økonomi.

En kollektiv nedsettelse av arbeidstiden er like nødvendig som den er utilstrekkelig i seg selv. Alle tilgjengelige makroøkonomiske anslag viser at den alene ikke kan gjenskape full sysselsetting²⁰⁰. Økonomisk og sosiologisk forskning som på nært hold observerer eksperimenter med nedsatt arbeidstid, forteller om motstand fra lønnsarbeidere som ofte blir dratt inn i et system av forbruk og gjeld, og om «frigjort» tid som blir brukt til husarbeid og familieliv²⁰¹. På grunn av alt dette, og gitt at nedsatt arbeidstid ikke er et presserende krav og ikke sikrer økt engasjement i det offentlige rom eller innenfor sammenslutninger, vil samfunnsnyttene av kortere arbeidstid nødvendigvis også være avhengig av sammenfallende endringer. Et parallelt fokus på en genuin, kollektiv utvikling av nye tjenester er derfor viktig som motvekt til en politikk som konsekvent og totalt styres av hypotetiske, kort-siktige økninger i sysselsettingen, og som glemmer de mange spørsmålene slike tjenester reiser omkring omstruktureringen av sosiale tider. I denne henseende ligger samfunnet foran de fleste teknokrater, idet det har greid å skape initiativer som for det første bidrar til sosialisering, det vil si til styrking av de sosiale nettverkene for utveksling og felles handling, og for det andre til jobbskaping, det vil si til definisjon av nye yrker som kan dekke utilfredsstilte sosiale behov.

Hvis det offentlige virkelig gikk inn for å fremme en solidarisk økonomi på en måte som stod i forhold til de aktuelle spørsmålsstillingene, kunne det løse de to spørsmålene omkring nedsatt arbeidstid som fortsatt gjenstår: hvordan skape

²⁰⁰ Som en illustrasjon kan det nevnes at Ministère de l'économie et des finances i sitt «sterkt optimistiske» scenario ser for seg mellom 380.000 og 510.000 nye arbeidsplasser som følge av loven av 1998 om redusert arbeidstid i Frankrike.

²⁰¹ D. Anxo, J.Y. Boulin, M. Lallement, G. Lefèvre, R. Silvera, Partage du travail et mode de vie des salariés, comparaison France-Suède, SET-METIS, CNRS, Paris I, stensil, oktober 1997.

former for offentlig engasjement utenom lønnsarbeid, og hvordan styre sysselsettingen mer i retning av nye aktiviteter. Komplementariteten mellom redusert arbeidstid og solidarisk økonomi ville imidlertid bare gi seg merkbare utslag hvis økonomien ikke lenger ble ansett som autonom, men snarere som en pluralistisk økonomi.

Denne gjennomgripende forandringen krever også en endring i form. Mens mange forslag går ut fra at statlige tiltak alene kan fjerne arbeidsledigheten²⁰², forutsetter redusert arbeidstid og framvekst av en solidarisk økonomi at det eksisterer en forbindelse mellom nettverk i det sivile samfunn og fornyet offentlig handling. Statlige myndigheter bør ikke ha noen illusjoner om selv å skape nettverk i det sivile samfunn, men kan fremme, styrke og utvide deres kollektive innsats gjennom egnede ordninger og reguleringer. Erfaringen viser at staten, når det likevel ikke nytter å vedta nye lover og reguleringer for å få bukt med ledigheten, bør velge en kombinert strategi som prioriterer²⁰³:

- «nettverk, synergi og kollektiv handling»;
- «utvikling, kunnskap, rådgivning og overvåking i forbindelse med prosjekter»;
- «sysselsettingsformål som er bærekraftige»²⁰⁴.

«Aktiviteter som utvikles har større sjanser for å føre til sysselsetting av god kvalitet hvis det finnes nettverk av sosiale bånd, gjensidig støtte og kunnskapsdeling mellom de involverte aktørene. Forsøk med jobbdeling og programmer basert på solidarisk økonomi synes på sin side å være nyskapende tiltak som krever initiativ, risikovilje, økonomisk og administrativ kompetanse og entreprenørskap»²⁰⁵. Den tiden er forbi da eksperter med luftige prinsipper kunne bestemme veien til sosial samhörighet og sysselsetting. Samfunnet har forandret seg, og det kreves offentlig

²⁰² For eksempel de som er undersøkt ovenfor vedrørende nedsettelse av lønnskostnadene.

²⁰³ Blant annet Assises régionales pour l'emploi et le travail (regionalt råd for arbeid og sysselsetting), organisert av Conseil Régional de la Région Nord-Pas de Calais. Mellom september 1994 og januar 1995 samlet det mer enn tusen deltakere som innen 1996 skulle utarbeide et regional politisk eksperiment med nyskaping innen arbeidslivet.

²⁰⁴ For å sitere handlingsprinsippene som ble foreslått av J. Gadrey, Croissance ou partage? Deux logiques à réconcilier, op. cit., s. 85.

²⁰⁵ J. Gadrey, ibid, s. 83.

handling som er nyskapende både i form og innhold. Selv om temaer som arbeidstidsreduksjoner og utvikling av en solidarisk økonomi kan virke forenende, kan disse bare avklares nærmere gjennom en fornyet offentlig debatt om sysselsetting, arbeidsliv og samfunnsliv. Bare ved å skape nye offentlige rom for samtale, som Habermas ville ha uttrykt det – eller ved å øke samfunnets selvrefleksjonsevne, for å bruke Giddens' begreper – er det mulig å lindre smerten ved sosial forandring og komme fram til nye spilleregler. Dette kan vise seg å bli hovedkonklusjonen på debatten om arbeidets framtid i Frankrike.

Publikasjoner fra Det 21. århundrets velferdssamfunn

Publikasjonen kan bestilles fra Fafo, Postboks 2947 Tøyen 0608 Oslo.
Telefon 22 08 86 00, Faks 22 08 87 00. E-post publikasjon@fafo.no

Ove Langeland (red.), Torkel Bjørnskau, Hilde Lorentzen og
Axel West Pedersen

Mellom frihet og fellesskap. Det 21. århundrets velferdssamfunn

Fafo-rapport 270. Fafo/Tiden. Kr. 348,-

- 1 Jon Erik Dølvik: Farvel solidaritet?. Internasjonale utfordringer for den norske arbeidslivsmodellen. Fafo-rapport 271. 60 sider. Kr 91,-
- 2 Victor D. Norman: Globalisering Betingelser for lønnsom næringsdrift og sysselsetting i Norge. Fafo-rapport 272. 26 sider. Kr 74,-
- 3 Steinar Holden: Frie kapitalkrefter. Noen konsekvenser for nasjonal økonomisk-politisk styring. Fafo-rapport 273. 30 sider. Kr 79,-
- 4 Alexander Wright Cappelen: Globalisering Utfordringer for norsk skatte- og fordelingspolitikk. Fafo-rapport 274. 30 sider. Kr 77,-
- 5 Morten Bøås: Norsk miljø- og ressurspolitikk mot tusenårsskiftet. Fafo-rapport 275. 48 sider. Kr 86,-
- 6 Keith Smith: Økonomisk vekst og «lavteknologi». Aktuelle spørsmålsstillinger for Norge. Fafo-rapport 276. 28 sider. Kr 75,-
- 7 Knut Arild Larsen: Utdanningsbasert kompetanse i dagens og morgendagens arbeidsmarked. Fafo-rapport 277. 40 sider. Kr 83,-
- 8 Lars-Henrik Johansen: Bak de store ord. Sammenlikninger av etter- og videreutdanning mellom bransjer og internasjonalt. Fafo-rapport 278. 132 sider. Kr 135,-
- 9 Per Kleppe: Solidaritetsalternativet - fortid og framtid. Fafo-rapport 279. 40 sider. Kr 82,-
- 10 Per Kleppe: Arbeidslinjen og de svake gruppene på arbeidsmarkedet. Fafo-rapport 280. 74 sider. Kr 107,-
- 11 Trond Petersen: Kjønnsspørsmålet. Hvor står vi i arbeidslivet. Fafo-rapport 281. 47 sider. Kr 83,-
- 12 Gunn Birkelund: Deltidsarbeid. Fafo-rapport 282. 36 sider. Kr 79,-
- 13 Jean Louis Laville: Arbeidets framtid. Den franske debatten. Fafo-rapport 283. 70 sider. Kr 91,-
- 14 Gerhard Bosch: Differensiering og fleksibilisering av arbeidstiden. På leting etter et nytt arbeidstidsparadigme. Fafo-rapport 284. 48 sider. Kr 83,-
- 15 Ove Langeland og Reid J. Stene: Holdninger til arbeid, lønn og fagbevegelse. Resultater fra en spørreundersøkelse. Fafo-rapport 285. 48 sider. Kr 83,-
- 16 Eli Feiring: Er noen fordelingsprinsipper mer rettferdige enn andre?. Fafo-rapport 286. 36 sider. Kr 77,-
- 17 Eli Feiring: Beskrive for å vurdere?. Om evaluering av fordelingsordningers verdigrunnlag. Fafo-rapport 287. 32 sider. Kr 75,-
- 18 Lars Fjell Hansson: Man skal ikke plage andre.... Om grenser for offentlig maktutøvelse for å redusere skader og død. Fafo-rapport 288. 70 sider. Kr 100,-

- 19 Kristin Hoff: Rettferdig skattlegging. En analyse av det normative grunnlaget for rettferdig fordeling av skattebyrden. Fafo-rapport 289. 112 sider. Kr 126,-
- 20 Kristin Hoff: Rettferdighet og effektivitet i det norske skattesystemet. Fafo-rapport 290. 44 sider. Kr 85,-
- 21 Hilde Lorentzen og Reid J. Stene: Holdninger og deltakelse i nærmiljø og organisasjonsliv. Resultater fra en spørreundersøkelse. Fafo-rapport 291. 47 sider. Kr 83,-
- 22 Espen Dahl: Solidaritet og velferd. Grunnlaget for oppslutning om velferdsstaten. Fafo-rapport 292. 62 sider. Kr 96,-
- 23 Espen Dahl: Hvor går helsevesenet?. Om likhet og effektivitet i norsk helsetjeneste. Fafo-rapport 293. 44 sider. Kr 82,-
- 24 Espen Dahl og Gunn Birkelund: Sysselsetting, klasse og helse 1980–1995. En analyse av fem norske levekårsundersøkelser. Fafo-rapport 294. 44 sider. Kr 79,-
- 25 Kåre Hagen: Den nordiske velferdsstaten. Museumsgjenstand eller bærekraftig samfunnsmodell?. Fafo-rapport 295. 47 sider. Kr 83,-
- 26 Kåre Hagen: Utviklingen i de skandinaviske velferdsstater. Fra krise til konsolidering?. Fafo-rapport 296. 47 sider. Kr 83,-
- 27 Per Kleppe: Bedre tjenesteyting i kommunene?. Fafo-rapport 297. 72 sider. Kr 100,-
- 28 Heidi Gautun: Endringer i familieomsorgen til eldre?. Fafo-rapport 298. 82 sider. Kr 103,-
- 29 Neil Gilbert: Selvhjelpsstaten. Et nytt paradigme for sosial trygghet. Fafo-rapport 299. 36 sider. Kr 75,-
- 30 Torkel Bjørnskau og Reid J. Stene: Holdninger til helse- og omsorgstjenester. Resultater fra en spørreundersøkelse. Fafo-rapport 300. 41 sider. Kr 79,-
- 31 Gunn Birkelund: Marginalisering i en velferdsstat. Fafo-rapport 301. 30 sider. Kr 75,-
- 32 Aksel Hatland: Nordisk alderspensjon under ombygging. Fafo-rapport 302. 32 sider. Kr 74,-
- 33 Tone Fløtten: Fattigdom i Norge. Problem eller bagatell?. Fafo-rapport 303. 114 sider. Kr 125,-
- 34 Anne Britt Djuve: Etniske minoriteter og de nordiske velferdsstatene. Fafo-rapport 304. 46 sider. Kr 86,-
- 35 Jardar E. Flaa og Axel W Pedersen: Holdninger til ulikhet, pensjon og trygd. Resultater fra en spørreundersøkelse. Fafo-rapport 305. 60 sider. Kr 91,-
- 36 Jon Erik Dølvik og Torgeir Stokke: Den norske forhandlingsmodellen. Et tilbakeblikk. Fafo-rapport 306. 46 sider. Kr 88,-
- 37 Keith Smith: Economic growth and "low-tech" industries. Issues for Norway. Fafo-rapport 307. 37 sider. Kr 77,- (Norsk utg. nr. 6)
- 38 Gunn Birkelund: Part-time work in a welfare state. Fafo-rapport 308. 30 sider. Kr 73,- (Norsk utg. nr. 12)
- 39 Jean Louis Laville: The future of work. The debate in France. Fafo-rapport 309. 80 sider. Kr 103,- (Norsk utg. nr. 13)
- 40 Jean Louis Laville: Le futur du travail. Le debat Francais. Fafo-rapport 310. 80 sider. Kr 103,- (Norsk utg. nr. 13)
- 41 Gerhard Bosch: Differenzierung und Flexibilisierung der Arbeitszeit. Die schwierige Suche nach einem neuen Arbeitszeitparadigma. Fafo-rapport 311. 67 sider. Kr 95,- (Norsk utg. nr. 14)
- 42 Neil Gilbert: The Enabling State. An Emerging Paradigm for Social Protection. Fafo-rapport 312. 35 sider. Kr 76,- (Norsk utg. nr. 29)
- 43 Bernard Enjolras: Labour-market regulation and economic performance. A review. Fafo-rapport 313. 44 sider. Kr 82,-
- 44 Bernard Enjolras: Welfare state and disincentives effects. Theoretical perspectives. Fafo-rapport 314. 51 sider. Kr 86,-

Jean-Louis Laville
Arbeidets framtid
Den franske debatten

er en av publikasjonene fra rapportserien i prosjektet Det 21. århundrets velferdssamfunn. Det er en omfattende serie med stor faglig spennvidde og flere bidrag fra forskere i inn- og utland. Sentrale temaer som dekkes i rapportserien er:

arbeidslivet med vekt på globalisering, næringsutvikling og sysselsetting; kompetanse, etter- og videreutdanning; forhandlinger og trepartssamarbeid

hverdagslivet med vekt på familie, nærmiljø og frivillige organisasjoner; normer, holdninger og verdier

velferdstjenester med vekt på helse, omsorg og sosial trygghet; velferdsstat, privatisering og levekår

velferdsytelser med vekt på pensjoner, inntektssikring og fordeling; økonomisk ulikhet og fattigdom

